

Göçebe Dergisi

EKİM 2023 Sayı: 22

Fikir, Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi

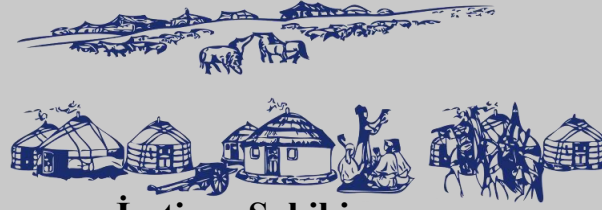

100

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

**Sarı Zeybek öldü sanma, diridir;
O, dağların yine eşsiz eridir.**

İmtiyaz Sahibi

Gökçe Yükselen PELER

Genel Yayın Yönetmeni

Serkan YÜKSEL

Genel Yayın Yönetmeni Yardımcısı

Birkan UZUNOĞLU

Yayın Kurulu

Birkan UZUNOĞLU

Gamze KUTUP

Hatice KARAKAYA

Hilal ÇAĞLAR

Merve ARISAL

Muhammed Burak GÜNERİ

Serkan YÜKSEL

Şule BERBER

Tuğçe Burcu DEMİR

Redaksiyon Kurulu

Gamze KUTUP

Hatice KARAKAYA

Merve ARISAL

Tuğçe Burcu DEMİR

Sosyal Medya

Ahmet Dursun TAMER

Sekreteryaya

Hilâl ÇAĞLAR

İletişim

Adres: Salih Kayasal Sok. Levent APT. NO: 6/5

Girne, KKTC

Tel: +90 507 041 54 09

E-posta: gocebedergi@gmail.com

ÖN SÖZ

22. Sayımızı Sunarken

Özgürlüğün, bağımsızlığın ve demokrasinin sembolü olan Cumhuriyetimizin 100. yılını neşeyle kutlarken Filistin şehitlerini hüznle anıyoruz...

Dergimizin Ekim Sayısı, ‘*Düşünce/Fikir Yazıları*’ ‘*Edebî Yazılar*’, ‘*Kitap Önerileri*’ ve ‘*Türk Dünyası Atasözleri* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır:

Düşünce/Fikir Yazıları; Edebî Metinleri Yorumlama ve Çeviri Sorunları, Eski Türklerin Avrupalılarla İlk Muahedeleri ve İlk Münasebetleri, İki Nehir Sırası – Türk Destanının Doğuşu Mu?, İlhanlı Devleti’nin (İran Moğolları) Askeri Teşkilatı ve Yerginin Tarihi ve Güney Azerbaycan’da Satire başlıklı yazılardan oluşmaktadır.

Edebî Yazılar; Bozkırda Bozlak Sesleri, Buz Kırığı, Hilkat, Karlı Bir Akşamda Ağaçların Yanında Durmak ve Turan’a Doğru başlıklı şiirlerden oluşmaktadır.

Yeni sayımızın kulaklarda hoş bir seda bırakması ve dün isimli hazinede şimdiden yerini alması dileklerimle.

Birkan UZUNOĞLU

İÇİNDEKİLER

DÜŞÜNCE/FİKİR YAZILARI.....	6
EDEBÎ TERİMLERİ YORUMLAMA VE ÇEVİRİ SORUNLARI – Dilfuza Hatamova ve Mohigul Altundag ...	6
ESKİ TÜRKLERİN AVRUPALILARLA İLK MUAHEDELERİ VE İLK MÜNASEBETLERİ – Ahmet Dursun Tamer ve Hamit Taşgın	16
İKİ NEHİR SIRASI-TÜRK DESTANININ DOĞUŞU (MU)?! – Davronbek Oripov	22
İLHANLI DEVLETİ’NİN(İRAN MOĞOLLARI) ASKERİ TEŞKİLATI – Asım Can Öztürk.....	32
YERGİNİN TARİHİ VE GÜNEY AZERBAYCAN’DA SATİRE – Serkan Yüksel.....	44
EDEBÎ YAZILAR.....	54
BOZKIRDA BOZLAK SESLERİ – Ahmet Urfalı.....	54
BUZ KIRAĞI – İlhami Koç.....	58
HİLKAT – Feyza Âşık.....	59
KARLI BİR AKŞAMDA AĞAÇLARIN YANINDA DURMAK – Berkant Bilek	60
TURAN’A DOĞRU (ÇIYIRDI ANA) – Seyfettin Gelekçi.....	62
NÂME-İ HİCRÂNMEÂL - Kürşadzade	65
TÜRK DÜNYASI ORTAK ATASÖZLERİ.....	66
KİTAP ÖNERİLERİ.....	67

DÜŞÜNCE/FİKİR YAZILARI

EDEBÎ TERİMLERİ YORUMLAMA VE ÇEVİRİ SORUNLARI

Dilfuza HATAMOVA¹ & Mohigul ALTUNDAG²

Edebî terimlerin yorumlanması cihan edebiyat dünyası önündeki en önemli sorunlardan biri sayılır. Bu makalede edebî terimler yorumlanması açısından, anlam kapasitesi ve çeviri sorunları ele alınmaktadır.

Makalede Doğulu ve Batılı araştırmacıların görüşlerinden yola çıkılarak çalışmada tespit edilen sorunlar analiz edilmiş, içerik ve biçim açısından ele alınmıştır. Bunların ortaya çıkışı, teorik kavramlar alanındaki gelişimi, Batı ve Doğu araştırmalarındaki farklı yorumlanmaları, anlam kapsamının sınırlarının belirlenmesinde, eserin tahlilinde ve tercümesinde ortaya konmuştur.

Edebî eserde insanların birbirleriyle etkileşime girerek karmaşık bir olaylar sistemi anlatılmaktadır. Bir edebî eseri tam olarak anlamak ve analiz etmek için onun karmaşık yapısını, yapım ve yaratılış yasalarını, parçalar arasındaki uyumu, şu veya bu işlevi yerine getiren araçların önemini derinlemesine anlamak gerekir. Bu algının temelinde edebî eserin özünü ortaya koyan iki terim ve iki kategori bulunmaktadır. Bunlar içerik ve biçimdir. Teorik şiirde, bu iki kavram, bir sanat eserinin içeriğinin özünü ve yazarın başı fikrini ortaya koyma yolunda en temel kategoriler olarak verilmiştir. Bu iki kavram, XIX yüzyılın başında edebî çalışmalara dâhil edildi. Ondan önceki dönemde sanat eserinin bir bütün olarak ele alındığını ve bu durumun resmi okulun ortaya çıkışına kadar (20. yüzyıl) devam ettiğini biliyoruz. Elbette böyle bir yaklaşım, bu iki kategoriyi ayrı ayrı ele almanın imkansızlığından kaynaklanmaktadır. Pospelov: “**В философском смысле значение слова “форма” это то же содержание, но взятое в какой то особенной закономерно возникшей разновидности его существования или стадии его исторического развития**”[1] diye açıklıyor. Dolayısıyla içerik ve biçim, bir edebî eserin dış ve iç yönlerine ilişkin tam bir hayal sistemi olup, bir sanat eserinde içerik ve biçim tutarlılığını sağlayan kategorilerdir.

---

¹ Özbekistan Ulusal Üniversitesi Özbek Edebiyat Araştırmaları Bölümü Doktora Öğrencisi, E-mail: xatamovadilfuza73@gmail.com

² Taşkent Devlet Şarkşınaslık Üniversitesi Türkoloji Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail: mohisuji7590@gmail.com

Bu konuda eski Yunanlılara dönersek, Aristoteles “Poetika”[2] adlı eserinde taklit nesnesi ve taklit araçları gibi kavramları ayırmış ve şiirsel eserin içeriğinin yaşamı derinlemesine algılamak, genellemek olduğuna inanmıştı ve bu fikrini açıklamıştı. Taklit konusu olarak anlamın bir referans ve ortamın formalitesi olduğuna şüphe yoktur.

İçerik ve biçime ilişkin ayrı çalışmalar 19. yüzyılın ilk yarısında başladı. Tabii ki, bu sınırlama öncelikle Alman estedlerinin çalışmalarına yansımıştır. Örneğin Hegel [3],”Estetik” adlı eserinde her kategorinin incelenmesini ayrı ayrı vurguladı. Ancak Alman bilim insanları çalışmalarında içeriğe daha fazla odaklanıyor. Hegel şiirsel eserlerin biçimini incelerken içerikle ilgili düşüncelerini tekrarlayarak epö ile lirik arasındaki farkları ortaya koyar. Bireysel biçimdeki sorunlar bilim adamı tarafından araştırılmaz.

Bu kesinlikle doğaldır, çünkü 19. yüzyıl edebiyat çalışmaları içerik sorunlarına odaklanmıştır. Tabii ki, buna karşı olan fikir gibi, 20. yüzyılın başında resmî bir okul ortaya çıktı. Birçok hata ve eksikliğe rağmen, formun kategorisini kapsamlı bir şekilde analiz eden Rus resmî okulunun destekçileri, sorunlarının, bileşenlerinin belirlenmesine büyük önem verdiler ve bununla birlikte sanat eserinin yapısının incelenmesinde büyük başarılar elde ettiler. Badi yüzyılın analizindeki Keynesyen keşiflerin tam olarak resmî okul temsilcilerinin çalışmaları temelinde yapıldığını söylemekte yanılmıyoruz. Çünkü bu okulun altında, çalışmayı yorumlamak ve analiz etmek, karmaşık bileşimini, yapım ve yaratma yasalarını, parçalar arasındaki uyumluluğu, bir veya başka bir işlevin gerçekleştirildiği araçları belirlemek, göstergebilime zemin hazırlamak için zemin hazırlandı. Gelecekte gelişen yapısal şiir.

Resmî okulun tüm dünyanın edebiyat çalışmalarını etkilediğini söylemek abartı olmaz. Avrupa’dan ve daha sonra Amerika ve diğer ülkelerden bilim adamları da resmî okul araştırmaları ve çalışmaları temelinde çalıştılar. Batı Avrupalı akademisyenler ve yaratıcılar üzerinde etkisi olan Teyere, Glavacheke, Maxe, Voight Yirat, Tuvim, Vuychitsky, de Groota dâhil [4].

Biçim içeriği tartışması estetiğin önemli konularından biridir. Biçimciliğin kaynağı, 1915-1930 yıllarında 20. yüzyılın başında Rusya’da edebiyat çalışmaları alanında yürütülen dilbilimsel araştırmadır. V.Propp’un Rusya’daki faaliyeti bir anlamda masalları tek bir biçime getirmeye çalışmaktır. İsim daha sonra yapısalcılık adı altında sistematize edilir.

Rus bilim adamı V. form kategorisinin teorik gelişimi için. Kozhinov büyük katkı yaptı. İlk defa o “содержательная форма” (anlamli form) terimi kullanma, **“форма есть нечто иное, как содержание в его непосредственно воспринимаемом бытии, а содержание есть нечто иное, как внутренний смысл данной формы”** [5] (form, doğrudan algılanan varlığında içerikten başka bir şeydir ve içerik, bu formun içsel anlamından başka bir şeydir) deb, bir edebî eserin bazı aşamalarının ve unsurlarının, yani üslup, tür, kompozisyon, sanatsal söylem ve biçime ritim; özne, fabula, çatışma, karakter, vakalar, fikir ve içeriğe eğilim. Ancak olay örgüsü, içeriği forma özgü bir bileşen olarak da yorumlar. Edebiyat çalışmaları terimleri arasına yeni “содержательная форма” terimini sokarak, bu iki terimin ilişkileri, diyalektik bir birim olarak tezahür ettiğini kanıtlayan Kozhinov’dur. Daha sonra çağdaş Rus edebiyat bilginimiz Yesin **“содержательная форма – закономерное соответствие формы содержанию”**[6] (anlamli form, formun içerikle doğal olarak eşleşmesidir) deb, Kozhinov’un sonucunun 21. yüzyılda geçerli olmadığını doğruladı.

Büyük Rusolim ve M. M. Bakhtin **“Вопросы литературы и эстетики”** [7] Estetikçinin eseri badiyye formangan’ın içeriği ifade eder, Dehan düşünce aytadi’nin eseridir. Estetisyen, karat Aytib’in deb konturunun nesnesi, badi vaizig hüslük’in birliği ve deb nomlaidi’nin mimarisinin düzeninin simgesi. Aynı çalışmanın başka yerlerinde **“содержание – это необходимый конститутивный момент эстетического объекта, ему коррелятивна художественная форма, вне этой корреляции не имеющая вообще никакого смысла”**[7] (içerik, estetik bir nesnenin gerekli kurucu anıdır, sanat formu onunla ilişkilidir, bu korelasyonun dışında hiç bir anlamı yoktur) deb itady. Demak, formun içeriği estetikdir, emas’ın alaka düzeyi ve temeli amalgam özir olmas ekan’dır.

Neyse ki, teorik şiirdeki içeriğin reddi iki yunaliş’te gerçekleşti:

1. İçerik, formun bir yönüdür, yani bir sanat eserinin estetik değeri yalnızca biçimsel öneme sahiptir;

2. İçerik aynı fırsatta bilgidir.

Pospelov formu düşünüyor **“...форма выражения содержания в произведении искусства – это система материальных средств, порождаемая особенностями этого содержания, соответствующая ему и различная в разных видах искусства”**[1] (... bir sanat eserindeki içeriği ifade etme biçimi, bu içeriğin özelliklerinden kaynaklanan, kendisine

karşılık gelen ve farklı sanat biçimlerinde farklı olan bir maddi araç sistemidir) deb, ta'yla birlikteydi. Böylece bilim adamı, içeriği ve formu insan yaşamının iki yönüne göre değerlendirir, biri-gerçek, diğeri-manevi.

20. yüzyılın sonunda teorik Şiirselliğin gelişimine katkıda bulundu V. YE . Halizev “**Мир выразительных форм гораздо шире области художественных творений**” [8] (Etkileyici formların dünyası sanatsal yaratımlardan çok daha geniştir) deb forma büyük önem verdi. Khalizev'in görüşüne göre, hem içerik hem de biçim, sanat eserinde ifade edilen gerçek nesnelerin, fenomenlerin ve Şahların içsel özelliğini ve özünü açar. Dolayısıyla bu kavramlar dış dünyaya içeriden, onları ifade araçlarından ayırmanın özünü ve anlamını öğretir. İnsan ruhunda gerçekleşen murakab süreci, yansıtmaya hizmet eder. İçerik, işe yansıyan şeyin veya olgunun anlam tarafı olduğunda, biçim belirleyici, örgütleyici, dışsal taraftır. Böylece bilim adamı figürü, ikincil, içeriğe bağımlı, ancak içeriğin özünü dışa vuran bir kategori olduğu fikrine varır ve ikileminin ikinci seviyesine indirilemeyeceğini savunur: “**форма и содержание – в равной мере необходимые стороны феноменов бытия**”[8]. (Biçim ve içerik, varlık fenomenlerinin eşit derecede gerekli taraflarıdır). Y.Borev, içeriği ve formu çift kategori olarak verir, Krupchanov “**içerik öz olduğunda, biçim onu ifade etmenin bir yoludur**” [9] olarak tanımlamaktadır.

Özbek edebiyat çalışmalarına odaklanan I. Sultan, D. Quronov, Khotamov ve Sarilakov sözlükleri formun tanımlarını verir. I. Sultana göre, “biçim bir sanat eserinin giysisidir”[10], yani içeriğin ifade edici bir unsur olduğu fikri. Başka yerlerde, “bir bütün olarak bir kurgu eseri fikrinin, kompozisyonunun beruchi'nin birbirine bağımlı, dış ve iç yönlerine ait olduğunu “ savunuyor [10]. D. Kuranov formu”...eserin dış görünüşü ve bu biçim aracılığıyla anlaşılan özün anlamı vardır” [11], onları diyalektik bir birim olarak yorumlamak.

Modern Batı edebiyat çalışmalarında içeriğin birliğini kabul eden tüm bilim adamları, bu iki kategoriye eserin bütünlüğünü sağlayan bir çift kategori olarak kabul ederler. İçerik birincil olmasına rağmen, özünün yalnızca biçim yoluyla tezahür ettiğini unutmamaya çağırır.

Türk bilim adamı Turan Karataş ‘Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü’de: «**İÇERİK. Muhteva. Bir edebiyat eserinin/ metnin bize duyurmak, anlatmak istediği düşünce, duygu kapsamı. Başka bir anlatıyla, edebiyat yapıtının içini/özünü dolduran (konu, tema, fikir, düşünce, his hayal; olay, durum, insan, nesne, varlık, eşya) her şey. Şiir söz konusu olduğunda içerikten ziyade “öz tabiri kullanılır**» [12]. İçerik, içerik, bir edebî eserin/metnin

bize bildirmek ve anlatmak istediği düşünce ve duygu çemberidir. Başka bir deyişle, bir edebî eserin içini / özünü dolduran her şey (konu, tema, fikir, düşünce, duygu, hayal gücü; fenomen, Durum, kişi, şey, varlık, şey). Şiir söz konusu olduğunda, içerikten ziyade “benlik” teriminin kullanıldığını savunur.

Turan Karataş’ın söylediği benlik, yani içerik, içerik, şiirde “içerik” yerine eklenebilecek bir kavramdır. edebî bir eserin biçimsel doğasının ötesinde, özellikle şiirde (Ölçü, kafiye, arkadaşlık, ton vb.) Olan her şey.), yağmur, içini / özünü dolduran her şeydir.

Turan Karataş, Ansiklopedik Sözlüğündeki form - **“BİÇİM. Şekil, yapı, form. Edebiyat eserinin dış yapısı/görünüşü, anlatımla ilgili unsurlarının bütünü. Nazım biçimleri, kafiye, ölçü, ses, üslup, eserin uzunluk ve kısalığı, kelimelerin örgüsü vb. unsurlar/özellikler, bir edebiyat eserinin şeklini oluşturur. Biçim, edebiyat eserinin “nasıl söylendiği”ne veya “nasıl yazıldığı”** [12] bunu savunuyor. Yani, biçim - yapı, biçim, biçim terimleriyle verilen bir edebî eserin dış yapısının, görünüşü, ifadesiyle ilişkili tüm unsurlar olduğu iddia edilir. Nazm formları, bir eserin kafiyesini, ölçüsünü, sesini, üslubunu, uzunluğunu ve kısalığını, kelimelerin dokumasını vb. İçerir. Turan Karataş’ın yukarıdaki unsurların / özelliklerin bir edebî eserin biçimini oluşturduğu sonucuna vardığı ve formun bir edebî eserin “nasıl söylendiğine” veya “nasıl yazıldığına” verilen cevapların toplamı olduğu söylenir.

Aynı idrarla bilim adamı, “bazen biçim yerine ‘yapı’ kelimesi kullanılırken, bizce daha geniş bir anlamı olan sanatsal metinler terimini tercih etmenin uygun olacağını belirtir. (BKZ. yapı)” [12] ve yukarıda söylediklerine benzer bir şekilde özetleyerek, “yapı / biçim / biçim bir şekilde bir edebî eserin hem elbisesi hem de iskeletidir”, “onu iç ve dış kaostan, biçimsizlikten ve kompozisyondan kurtarır” yorumunu yapar. [12]. Bu idrarında Türk bilim adamı Turan Karataş ile Özbek edebiyat eleştirmeni İzzat Sultan’ın düşüncelerinin bu noktada kesiştiğine şahit olacağız.

Nahid Sırrı edebî eserinde formun önemini vurguladı: **“En değerli yazarlar, arka planla birlikte forma önem vererek yaratan yazarlardır”** bunu savunuyor. min şiirin önem verdiği bir unsur olduğu söylenebilir.

İbn-i Haldun, ünlü eseri “Mukaddime”de şiir temasına değinerek, “söz” kavramıyla biçime vurgu yaparak eserde tuttuğu yeri belirtir: “Bil ki, Nazmda nesir olsun, söz sanatının asıl amacı anlam değil, sözdür. Anlamlar sadece kelimeye tabidir, kelime asildir.. Dil ile konuşulan ve

tekrarlanan nesne kelimeler ve kompozisyonlardır. Anlamlar zihinde doğan şeylerdir. Dahası, her insanın zihninde anlamlar vardır ve sanki dil tarafından konuşuluyormuş gibi düşünülmesi için özel bilgi ve sanata ihtiyaç duymazlar. Ancak bu anlamları açıklamak için kelimelerden cümleler ve ifadeler oluşturmak gerekir. Sözlerin ve bestelerin bir anlam kalıbı vardır ve su deposu ister altın ve gümüşten, ister inciden, ister Topraktan yapılsın, içlerindeki su aynıdır” [13].

Cahit Sıtkı, Ziya Osman’a yazdığı bir mektupta “biçim” dediği şiirdeki biçimi böyle yorumluyor: **“Söylemek istediğim - hissetmek, hayal etmek, fikir, izlenim, ilham - nasıl söylenmesi gerektiğini hissederek ve keşfederek bir söyleme biçimi (biçim) dediğim şeydir. Bunu yapmak için ifade aracımız olan kelimeleri gözler, kulaklar, eller ve ayaklarmış gibi ele almak ve onları vücudumuzun bir parçası olarak algılamak gerekir. Bu, hangi rüyanın tutkuyla ifade edilmesi gerektiğini, hangi rüyanın parçalar halinde anlatılması gerektiğini hissetmek ve ona istenen şekli vermek için bir tür dikkat ve biraz çalışmadır.”**

Bildiğiniz gibi, alıcıyı sanat eserinin önünde heyecanlandıran, dalgalandıran ilk unsur biçimdir. Ayrıca her halükarda formun içerikten üstün olduğu iddiaları arasında: **“Her sanat türü öncelikle bir biçimdir. Sanat birçok yönden biçim olarak tezahür eder, bu da sanatı yapan şeyin nasıl tasvir edildiği olduğu anlamına gelir. Aynı anlatı tarzına göre, bir gazete makalesi, hikâye, şiir, roman, resim veya imge. Bir heykel, hatta bir müzik parçası olabilir. Özü, sanatı yaratan biçim ile bağlantısı yoluyla kendisine verilen estetik ölçüdür, yani olgunun kendisinde bulunmayan, biçimle ulaşılan üçüncü boyuttur. Estetik hiçbir şeyde biçim olmadan görülemez”** [15] bu fikirle tanışıyoruz. Bunda Türk bilim adamlarının şiirin birleştirici noktasının anlam ve estetik özü taşıyan bir faktörün etkisi olduğu, biçimin de tam olarak bu faktörü sağlayan güç olduğu sonucuna vardıklarını söyleyebiliriz.

Formu tanımlarken Türk bilim adamları başka bir kavram kullanıyor: **“YAPI. Bilhassa kurmaca eserler hakkında kullanılan ve eserdeki bütünlüğü sağ-layan düzeneğin adı. Bakış açısı, olay örgüsü, öykü, form, kahramanlar, dil, retorik, paradoks, mecaz ve mit gibi unsurlarm hepsi anlatma esasına bağlı yapıtlardaki yapıyı oluşturur.**

Her edebiyat eseri bir âlemdir ve kendine mahsus bir kimliği, birliği vardır. Bunu görünür kıları, yapı dediğimiz bütünlüktür. Şiirdeki ‘biçim’den farklı olarak yapı, kurmaca eserlerde içeriğe ilişkin unsurlardan da doğar.

Roman, hikâye, tiyatro, masal gibi türlerde ‘yapı’ terimiyle eserin bütününde görülen özgünlük ve ardışıklık da kastedilir”[12] . Buna göre yapı, sanat eserleri için geçerli olan ve eserin bütünlüğünü sağlayan mekanizmanın adıdır. Eserlerde anlatıya dayalı yapıyı bakış açısı, olay örgüsü, hikâye, biçim, kahramanlar, dil, retorik, paradoks, metafor, efsane gibi unsurlar oluşturur. Her edebî eser bir alandır ve kendine özgü bir kimliği ve birliği vardır.. Şiirdeki “biçim” in aksine yapı, kurgudaki içerikle ilgili unsurlardan da türer. Roman, öykü, oyun ve masal gibi türlerde “yapı” terimi, eser boyunca görülen kimlik ve diziyi de ifade ederken, düşünceler ve yapı terimi Türk edebiyat dünyasında biçim karşılığı olarak verilirken, yukarıdaki yorumlar bu konuda bir takım soruları gündeme getirmektedir.

Türk bilim adamı Hilmi Uçhan, “edebî metinlerin oluşumunda ve çözümlenmesinde biçim ve içerik tartışması her zaman yapılırken, kurguda çalışmayı sağlayan biçim mi içerik mi sürekli tartışılırken, kurguda çözümlenmede doğruluğa vurgu yapanlar da bu tartışmaların her zaman edebî metinlerin oluşumunda ve çözümlenmesinde yapıldığını, kurguda çalışmayı sağlayan biçim mi içerik mi olduğu sürekli tartışılırken, kurguda çalışmayı iki öge ayırlamaz “[16].

Doğu’da yapılan dilbilimsel çalışmalarda “belagat”, “cüz ve Göl” kavramlarının biçim terimi yerine Kur’an-ı Kerim’de kullanılmasına tanık oluyoruz. Bu kavramlar üzerinde estetik, ahlaki ve yorumlayıcı tartışmalar yapıldı. Kur’an, tüm şairleri, rahipleri ve insanları retoriğe çağırان bir kitaptır. Bu nedenle, Doğu’da anlam yaratma çabaları esas olarak İncil’i anlamayı, kompakt yönlerini ortaya çıkarmayı, insanları çaresiz bırakacak konuşmayı amaçlıyordu. Mistisizmde, eserin biçiminden ve biçiminden kurtulmanın, özüne ve içeriğine ulaşmanın gerekli olduğuna dair bir görüş vardır..

Antropoloji, Zooloji, dil ve edebiyat alanlarında tanınmış bir Arap dilbilimci olan El-Johiz, “güzel bir anlam isteyen güzel kelimeler kullanmalıdır” diyerek formu vurgular. [17]. İbn Haldun da forma vurgu yapanlardandır: “Nazm veya nesir olsun konuşma sanatının asıl amacı kelimedir, anlam yememektir. Anlamlar sadece kelimelere tabidir, kelimeler orijinaldir” [13]diyor.

Doğu felsefesinde biçim ve içeriğe alternatif olarak bir imge ve anlam birliği vardır. Bu birliği Kuran’daki cüz ve kul (parça ve bütün) ilişkisine dayanarak açıklarlar [18]. Benzer bir açıklama Farididdin Attor’un “Javharu-z-zot” [19], Celoliddin Rumi’nin “Masnaviyi menavi” [20], “Ichindagi ichindadir” [21] ‘de de görülmektedir.

Biçim ve içerik ilişkisi, imaj ve anlam olarak adlandırılırsa da, Doğu edebiyat çalışmalarında çok daha ciddi bir şekilde ele alınmaktadır. Böyle bir yorum, mevcut edebî çalışmalarda biçim ve içerik tutumunun temelini oluşturuyordu. Ancak günümüz edebiyat çalışmalarında, geçmişe dönersek, bu diyalektik birim “figür ve benim” tarzında tanımlanamaz. Buna karşılık Özbekçe”soderjaniye İ forma” alternatifi haline gelen “içerik ve biçim” in kullanılması konunun özünü tam olarak yansıtmaktadır. Çünkü klasik edebiyat çalışmalarındaki anlam, içindekiler tablosunun sözleriyle kastedilen kavramların içeriği terimini içerir. Bu diyalektik birim sadece edebiyat biliminde değil, felsefe, estetik ve diğer beşeri bilimler sisteminde de kullanılırken, edebî çalışmalarda onu anlam veya içeriğe dönüştürmek bu bilimler sisteminde alaka kaybına yol açar.

Özellikle Felsefe. Qomusiy sözlüğüne göre, **“madde ve biçim, evrendeki çeşitli şeylerin, fenomenlerin ve süreçlerin diyalektiğinin incelenmesinde, aralarındaki iletişim ve ilişkilerin bilgisinde önemli rol oynayan bir kategoridir. İçerik, bu özel şeyin, olgunun, belirli süreç kalitesinin özelliklerinin, önemli işaretlerinin ve unsurlarının toplamını ifade ederken, biçim, içeriğin varoluş biçimini, şeylerin ve fenomenlerin iç ve dış yapısını ifade eder.”** [22].. Dolayısıyla, doğadaki ve toplumdaki şeyler ve fenomenler arasındaki iç ve dış ilişkilerin bir ifadesi olarak yüzeye çıkan bu diyalektik birimin, yukarıda bahsedilen disiplinler arasında kafa karışıklığı yaratmak için farklı terimlerle çağırılması veya yenilenmesi de mümkündür.

Bu nedenle, terim biçimini yorumlarken ve anlam kapsamını belirlerken, Batılı ve Doğulu bilim adamları arasında farklı görüşler vardır. İçerik ve form bileşenlerinin şu anda ayrılması, farklı bilim adamları tarafından farklıdır. Yukarıda gördüğümüz tüm araştırma ve sözlükler, bir formu yorumlarken anlam kapsamının tanımı konusunda baxs tartışmasına yol açarak, anlam kapsamının sınırlarını tanımlarken sorunlara ve sorulara neden olan bu kavramlar aracılığıyla. Edebiyat çalışmaları için terimlerimizin anlam kapsamının belirlenmesinde, dünya bilim adamlarının bir tuxtam’a gelmediği halde, çevirideki sorunlar da dâhil olmak üzere diğer yönlerinin Kararsız kaldığı görülmektedir.

Каунакча

1. Поспелов Г.Н. Проблемы исторического развития литературы. М.: Просвещение, 1972. С. 40
2. Арасту ҳаким. Поэтика. Ахлоқи кабир. Тошкент, 2004. Б. 31
3. Гегель Г.В.Ф. Эстетика: в 4-х томах. М. 1971
4. Роман Якобсон. Формальная школа и современное русское литературоведение. М.: Языки славянских культур. 2011. - С. 12
5. Кожин В.В. Основы теории литературы. М.: Знание, 1962. С.18
6. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. М.: Флинта. Наука. 2008. С. 25
7. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. М.: Художественная литература. 1975. С. 32
8. Хализев В.Е. Теория литературы. М. 2004. - С.178.
9. Крупчанов Л.М. Введение в литературоведение. М.: ОНИКС. 2007. С. 151
10. Султон И. Адабиёт назарияси. Тошкент: Ўқитувчи. 1980. Б. 159
11. Куронов Д. Адабиётшуносликка кириш. Т.: ФАН. 2007. Б. 24
12. Turan Karataş ‘Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü’ İstanbul İZLŞ 2018.....
13. İbn-i Haldun “Mukaddime”, Şark-İslam Klasikleri, Millî Eğitim Bakanlığı. 1989. S. 245-246
14. Cahit Sıtkı Tarancı ‘Ziya’ya Mektuplar’ . Samsun. Varlık yayınlar 1957. S.101.
15. Menteşe, O.//Sanatta biçimle öz ilişkisi ve bir inceleme// . Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi , 1987.S.51.
16. Хилми Учан //Ўзма матнларда шакл ва мазмун муҳокамалари: ҳақиқат ва парадокс ўртасида санъат// Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2019.S.45..
17. Ali Osman Amr Bahr El Cahiz ‘Risailul Cahiz’ Сивелек, 2004: S.235.
18. Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. – Т.: Чўлпон, 1992.

19. Фаридиддин Аттор. Илохийнома. Насрий таржима, талқин ва тафсир (амалга оширувчи Н. Комилов). – Т.: Ёзувчи, 1994. – Б.74.
20. Шарқ мумтоз поэтикаси Ҳамидулла Болтабоев талқинида. – Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2008. – Б. 77-78.
21. Жалолиддин Румий. Ичиндаги ичиндадаир. – Т. Ёзувчи, 1997. – Б.79
22. Фалсафа. Қомусий луғат. Ўзбекистон файласуфлари Миллий жамияти нашриёти, Шарқ НМАК, 2004. – Б. 23

ESKİ TÜRKLERİN AVRUPALILARLA İLK MUAHEDELERİ VE İLK MÜNASEBETLERİ³

Aktaranlar: Ahmet Dursun TAMER ve Halit TAŞGIN

Dergiye ulaşmamızı sağlayan Serkan Demirbilek'e teşekkürle...

İlk ehl-i Salîbin ilk büyük ordusu garbî ve cenûbî Anadolu tarikiyle Suriye ve Filistin'e gidip oralarda bir takım Latin Devletleri tesis etmişlerdi; bunların en mühimi Godfrey de Bouillon'un Kudüs Krallığıyla, Tarant prensinin kurduğu Antakya prensliği idi. Bunlardan başka Urfa, Maraş vesaire gibi birtakım kontluklar da vardı. Antakya Latin Prenslığının başında, bu devletin müessisi ve fatihi olan Tarant prensi Boemon bulunuyordu; bu müthiş ve muhteşem serseri, o zamanki Avrupa'nın en büyük derebeylerinden ve Hristiyanlığın da en mutaassıb kahramanlarından olmak itibarıyla Türkler kendisini (Hristiyanların küçük Allah'ı) tesmiye etmişlerdi. Arkadaş ve dindaşlarından Godfrey de Bouillon'un Kudüs fethedildikten sonra ehl-i Salib şövalyeleri tarafından oraya kral intihap edilmesine için için kıskanan Boemon, Anadolu'dan Türk vilâyetleri zabtederek mülkün tevsi edip, Godfrey gibi kral olmak, yani prenslikten krallığa yükselmek hırsıyla fırsat bekleyip duruyordu.

Anadolu'da muhtelif Türk hükûmetleri vardı. Bunlardan Birinci Kılıçarslan'ın Selçukî hükûmeti, arazisinin kısm-ı azamını ilk ehl-i Salib muharebeleri esnasında Rumlarla Latinlere kaptırmış ve hatta İznik'in sükûtu üzerine payitahtını oradan Konya'ya nakletmiş, velhasıl büyük bir zaafa düşmüştü. Bu sebeple Anadolu'nun en kutlu Türk Devleti, Danişmendî hükûmetiydi; Danişmendîler Anadolu hegemonyasına, yani bütün küçük hükûmetlerin hakimiyet-i umumiyyesine maliktiler. O sırada bu devletin başında birçok müverrihlerin (Melik Gazi) tesmiye ettikleri zat bulunuyordu. Fakat Süryani vakanüvisi meşhur Ebu'l Ferec'le Arap müverrihi İbnü'l Esîr'in kaydı vechiyle, bu zatın ismi İsmail'di.

Boemon yukarıda bahsettiğimiz teşebbüsüne miladın 1101 ve hicretin 495 tarihinde girişti. Antakya'dan Malatya üzerine yürüdü ve daha şehri muhasaraya bile imkân bulamadan İsmail'in ordusuna esir olduğu gibi, maiyetindeki kuvvette hemen kamilen imha ve itlaf edildi.

³ Harp Ma'lûlleri Mecmuası, 6 numaralı (1926) nüshada bulunan, İsmail Hami'ye ait bir makale.

Makalenin asıl hali Osmanlı alfabesi ile yayımlanmıştır. Tevafuken elimize geçen bu mecmua vesilesiyle yazıyı mümkün olduğu kadar günümüz alfabesine çevirmeye gayret ettik. Tespit edilemeyen veyahut okunamayan özel isimler yazıdan alınarak metin içerisine eklenmiştir.

Boemon, akrabasından olan prenslerle beraber zincire vurulup Niksar zindanlarına sevk edildi ve tam iki sene Türk esareti altında ve Türklerin zindanlarında yaşadı.

Hristiyanların küçük Allah'ının Müslüman Türklere esir olması şarkın ve garbın Katolik alemini alt üst edecek bir hadise idi. Her taraftan büyük derin bir heyecan raşesi geçti. Bu müthiş raşe Avrupa'nın her tarafından yeni ehl-i Salîb orduları çıkardı. [سن ژیل] ، [نه وەر] و [پو آتیه] kontlarının kumandasında gelen bu yüz binlerce askerden mürekkep müheyyic ordular, hep İsmail'in payitahtı olan Amasya üzerine yürümek üzere Anadolu'ya saldırıyorlardı.

[آلبرده قس] و [کیوم دوتیر] gibi ilk ehl-i Salîbin içinde yaşamış büyük müverrihler, birbirini küçük fasılalarla takip eden bu sayısız orduların hep Boemon'u kurtarmak gayesiyle hareket ettiklerinden bahsederler. Fakat Türk tarihinin en parlak simalarından olan İsmail, bunların hepsini imha ettiğinden, Boemon için artık hiçbir halâs ümidi kalmadı.

O zaman bir adet vardı. Esarete düşer olan büyük adamlar “fidye- i necât” ismiyle birçok paralar verip kendi kendilerini satın alırlar ve bu suretle hürriyetlerini istirdâd ederlerdi. Artık tamamıyla çaresiz kalan Prens Boemon, işte bu son çaresizliğe başvurmak mecburiyetinde kaldı; fakat zindandan arz ettiği mükerrer teklifatı İsmail kamilen reddetti çünkü öyle bir esiri para ile bırakmak, beş on para için Türklerin ve hatta alel umûm Müslümanların başına müthiş bir bela musallat etmek demektir. İşte bundan dolayı Boemon'un esareti temadi etti.

Fakat günün birinde pek tuhaf bir hadise oldu. Bizans imparatoru Birinci Aleksi Komnen, Türk hükümdarı İsmail'e müracat ederek Boemon'un fidye-i necâtını doğrudan doğruya kendisinin takdim edeceğini ve tam iki yüz altmış bin Bizans altını vereceğini bildirdi ve buna mukabil o kıymetdar esirin kendisine teslim edilmesini teklif etti. İşin asıl tuhaflığı, bu teklifin imparator Aleksi'den sadır olmasıydı; çünkü Aleksi, Boemon'un dostu değil düşmanı, hem de en müthiş düşmanı olduğu gibi Boemon da Aleksi'nin en korkunç rakibiydi. Vaziyet böyle olduğu halde Aleksi'nin öyle bir semahat göstermesi pek şayan-ı hayret muamma demektir... İki yüz altmış bin altın, o zamanki kuvve-i iştiraiyesine nazaran Boemon'un milyonlarca altınına muadil bir hazine hükmündeydi. Onun için Antakya prensi gibi kendisinin kan ve can düşmanı olan bir rakip uğrunda imparatorun bu kadar büyük bir fedakârlık ihtiyarına kalkışması on ikinci miladının en şayan-ı hayret acalıb-i siyasiyesindendi. Fakat meselenin iç yüzü büsbütün başka türlü bir işti. İmparator gayet kurnazcasına bir dolap çeviriyordu. Çünkü Boemon Bizans İmparatorluğunu zapt edip İstanbul'da bilahare olduğu vechiyle bir Latin imparatorluğu kurmak ve kendisini imparator ilan etmek hırsıyla yanan bir adamdı; hatta ehl-i Salîbin Bizans arazisine

musallatında Boemon Rum ordusuyla harbe girişmiş ve muharebede muzaffer olduktan sonra İstanbul üzerine bile yürümeye başlamıştı. Fakat askeriyyenin azlığı ve imparatorun itizarı üzerine o zaman o sevdadan muvakkaten sarf-ı nazar etmek mecburiyetinde kalmıştı. Bununla beraber eline herhangi bir fırsat geçer geçmez Boemon'un Bizans'ı fethetmeye kalkışacağı muhakkaktı. Bu sebeple böyle mühlik ve müthiş bir rakibin Türklere esir olması Rum İmparator'u için tali'in bir lûtfu demektir. Fakat Boemon'un fidye-i necat ile hürriyetini istirdata teşebbüs etmesi şayi olunca, Aleksî Komnen'in tekrar uykusu kaçtı. Çünkü eğer Boemon tahliye edilecek olursa, herhalde rahat durmayacak, imparatorla imparatorluğun başına yeniden birtakım gaileler açacak ve tehlikeler, mühlikeler çıkaracaktı. Bu sebeple Aleksî herhalde öyle bir vaziyetin önüne geçmek ve bir daha o müthiş rakibine dünya yüzü göstermemek mecburiyetini hissediyordu. İşte bu mecburiyetle şu şayan-ı hayret hileyi tertip etti. Anadolu Türk hükümdarı İsmail'e müracat edip Boemon'un fidye-i necatını doğrudan doğruya kendisi vereceğini ve buna mukabil esirin kendisine verilmesini teklif etti. Aleksî'nin bu tekliften maksadı, Boemon'u kurtarmak değil, bilakis doğrudan doğruya kendi pençesine almaktı. Yani Antakya Latin hükümdarını Türk esaretinden Rum esaretine nakletmek ve İsmail'in zindanından çıkarıp kendi zindanına tıkmaktı. Bu suretle Boemon'un vaziyetinde yegâne tebeddül, efendi değiştirmiş olmaktan ibaret kalacaktı. İlk ehl-i Salîbe bizzat iştirak eden vakanüvis [آبه رده قس] bu vaziyetten şu suretle bahseder:

İmparator Aleksî, bu sehaveti Türklerin elinden Boemon'u kurtarıp Salibîlere iade etmek için yapmıyordu, bilakis o bedbaht esiri ya itlaf etmek veya mübbeden bir tarafa nefyedip vücudunu ortadan kaldırmak maksadıyla bu işe girişiyordu. Aleksî bu suretle pek haklı bir intikam almış olacağını söylüyordu zira Boemon gerek kendi şahsı ve gerekse imparatorluğun şan ve şerefi aleyhine mütemadiyen suikastlar tertip etmekle meşgul oluyordu.

İmparator Aleksî'nin güzelliği ve zekasıyla meşhur kızı prenses Anna Komnini, "Aleksiyad" tarihinde Boemon'un tasvirine başlarken şu satırları yazıyor:

Asrımızda ne Bizans İmparatorluğu'ndan ve ne de başka memleketlerden Boemon'la kabil-i kıyas olabilecek hiçbir kimse yetişmemiştir. Bu adamın şahsı ve şahsiyeti gözleri kamaştırdığı nispette şan ve şöhreti de akıllara hayret verir.

Bizans imparatoru, o asrın işte bu ehemmiyette ve bilhassa kendisine karşı yukarıda bahsettiğimiz halet-i ruhiyede bulunan bir şahsiyetini para ile satın almak istiyordu. Fakat bu parlak projenin tatbikinde yapılan büyük bir hata, Aleksî Komnen'i muvaffakiyetsizliğe uğrattı ve Türklerle Avrupalıların ilk defa olarak ittifakına sebep oldu.

İmparator Aleksî bir taşla iki kuş vurmak istemişti. Filvaki bir taraftan, Latin müverrihlerinden rahip Anselmen kaydı vechiyle İsmail'e müracaat edip Boemon'u iki yüz altmış bin altına satın almak teklifinde bulunurken, bir taraftan da el altından Konya Selçukî hükümdarı Birinci Kılıçarslan'ı İsmail aleyhine iğva ve tahrik ediyor ve kendisinin vereceği paradan onun hisse almaya hakkı olduğunu biliyordu. İmparatorun bu tarz hareketten maksadı, Anadolu Türklerini birbirine geçirip zaafa düşürmek ve bu suretle Anadolu'da dahili muharebeler ihdas edip o vaziyetten de istifade etmektir. Eğer Aleksî bu ikinci hilesini Boemon bir kere eline geçtikten sonra yapmış olsaydı, herhalde her iki maksadında da muvaffak olur ve Antakya prensini ortadan kaldırıp en müthiş rakibinin vücudunu izale ettikten sonra Türklerin birbiriyle boğuşmasını yan gelip seyrederdi. Fakat Aleksî, yekdiğerinin mütememmi olan bu iki projeyi aynı zamanda tatbikine kalkışmak gibi bir isticale düştüğünden, tekmil ümidini kendi eliyle suya düşürmüş oldu. İsmail ile henüz müzakerede iken Kılıçarslan'ı da hisse talebine sevk etti ve o da bu iğvaya pek çabuk kapıldı. Müverrih ...'nun kaydı vechiyle Kılıçarslan İsmail'e tahriren müracaatla "o zamana kadar İsmail'in Ehl-i Salîb Muharebelerinde maruz olduğu mehalik ve müşkilata kendisi de iştirak etmiş olmak itibarıyla alınacak fidye-i necattan kendisinin de hissement olmak ümidinde bulunduğunu bildirdi. Fakat Anadolu hegemonyası İsmail'in elinde bulunmak itibarıyla müşârun ileyh, Birinci Kılıçarslan'ın bu talebini reddetti ve bunun üzerine Kılıçarslan İsmail'e karşı harbe kalkıştı.

Boemon bu vaziyette kendisinin büyük ve kati bir rol oynayabileceğini düşünerek bulunduğu zindandan birdenbire İsmail'e müracat etti. Muhtelif müverrihler, İsmail'in bu vaziyetten müteessir olduğunu kaydettikten sonra, Boemon'un şu sözlerle kendisine müracat ettiğinden bahsedilir:

Siz benim başımı Rum imparatoruna satmak isteyerek bu hale kendiniz sebep oldunuz; halbuki Kılıçarslan'ın size yapmak istediği fenalıkları onun kendi başına getirmek için pek sade ve gayet kolay bir çare vardı.

İsmail, bu çarenin ne olduğunu istizah edince, Boemon ona **لوبو** 'nun Bizans tarihinde aynen naklettiğimiz şu sözlerle cevap verdi:

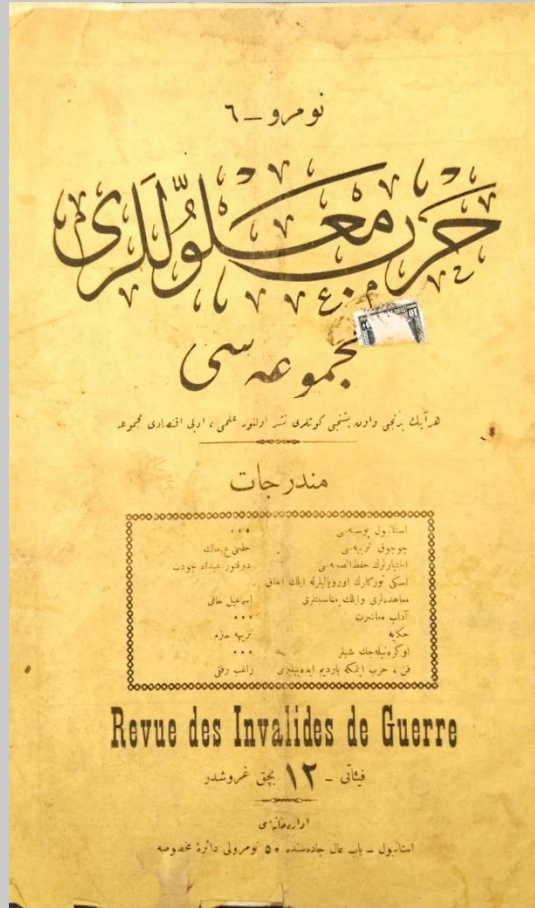
Aleksi'nin teklifatını reddedip onun vereceği paranın yarısıyla iktifa ediniz. Eğer bu kadarla kanaat edip tahliye edecek olursanız, ben size o kadar parayı kendim veririm. Bu suretle de herhalde de feda etmiş olacağınız mütebakî para miktarında daha kıymetli bir dost kazanmış olacaksınız. Fazla olarak Suriye'ye hâkim olan Hristiyan devletlerinin meveddetini de kazanacaksınız. Kudüs kralıyla Urfa kontu her zaman size kuva-ı muavene göndermeye amade bulunacaklardır. İbadet ettiğim Allah namına size yemin ederim ki sizin uğrunuzda hatta kendi hayatımı bile feda etmekten çekinmeyeceğim. Biz Salibîler yalnız o gurura kapılan Kılıçarslan'ı sizin ayaklarınız altına sürüklemekle iktifa etmeyeceğiz, fazla olarak düşman tabiniz olan Bizans imparatorunu da mülkünden mahrum edeceğiz.

Boemon'un bu cüretkârane teklifi İsmail'i bir müddet düşündürdü, sonra meselenin tetkikini erkan-ı devletlinin divanına havale etti. Nihayet her türlü taassup kaydından azade olan divan, Antakya hükümdarının teklifini tasvip edip ehl-i Salib ittifakının kabulüne karar verdi. İşte bu karar üzerine Türklerle Latinler arasında ilk muahede akd ve imza edildi. Muhtelif müverrihlerin ifadelerine nazaran, bu muahedinin başlıca esasatı şu yedi maddeye irca edilebilir:

- 1) Boemon, fidye-i necat olan yüz otuz bin altın verecekti.
- 2) Antakya prensliği elinde esir bulunan bütün Türkler iade edilecekti.
- 3) Bu muahedenin imzasından itibaren Suriye ve Filistin'deki ehl-i Salib hükûmetleri, Bizanslılara ve Selçukîlere karşı Danişmendilerle ittifak etmiş olacaklardı.
- 4) Boemon, tahliyesini müteakıp Bizans imparatorluğuna ilan-ı harp edecek ve derhal harekat-ı harbiyeye başlayacaktı.
- 5) İsmail'in devleti ehl-i Salibin her türlü tecavüzünden mesun bulunacaktı.
- 6) Salibîler, İsmail tarafından her talep vukunda asker göndereceklerdi.
- 7) Latinlerin bu taahhüdatına mukabil, Türkler de gerek Boemon'u ve gerekse onunla beraber esir olan yeğenleri **(ريشار) و (روژه)** ile ifrad-ı maiyyetlerini tahliye edeceklerdi.

Bu maddeler kamilen tatbik edildi. Boemon fidye-i necatını İtalya ve Antakya'dan getirip tesviye ettikten sonra tahliye olundu ve derhal Antakya'daki Türk üserasını iade etti. Her iki taraf muahedeyi imza ve yemin ile teyit ederek Türk- Latin ittifakı bir emr-i vaki oldu. Boemon tahliyesini müteakıp Bizans imparatorluğuna derhal ilan-ı harp etmek hususunda kusur etti. İki sene devam edip 1103 tarihinde muahedenin imzasıyla nihayet bulan devr-i esareti, o zamana kadar tarih ile coğrafyanın birbirine düşman yaşatmış olduğu iki ırk arasında hat vasıl oldu ve müsteşrik (Kazanova)'nın kaydı vechiyle şark ile garbın bu ilk ittifakı, her iki medeniyetin ilk ihtilatı mahiyetini alarak müteakabilen medeni niceler tevlid etti.

Dergi Kapağında Bir Görsel

İKİ NEHİR SIRASI-TÜRK DESTANININ DOĞUŞU (MU)?!

Davronbek ORIPOV⁴

Tarihsel olarak, insanlık esas olarak su kütleleri olan bölgelerde yaşadı ve onu bir mesken tuttu. Özellikle, iki veya daha fazla sulak alan arasındaki alanlar, diğer arazilere kıyasla daha erken işgal edilerek oldukça değerliydi.

Bunlar arasında Fırat ve Dicle nehirleri arasına yerleşen Mezopotamya, Orta Asya'da Amudario ve Syrdario arasında bir bölge olan Movarounnahr, Arjantin Paraná ve Uruguay nehirleri arasındaki doğal eyalet (Corrientes ve Entre Rios eyaleti) bulunmaktadır.

Gerçekten de, nispeten erken işgal altındaki bölgelerin sakinleri, aralarından çıkan ya da ideallerini yansıtan kahramanlar ve destanlardı, bu da komşu, komşu bölgelere yayıldı, saf ya da dönüşüm geçirdi.

Yazılarımızın çoğunda, Türk halklarının bıraktığı iki mukaddes kitap destanı olan "Oğuzname" ve "Kitabi Dede Korkut" hakkındaki düşüncelerimizi ve düşüncelerimizi paylaştık. Araştırmanın sonuçları, yaratılışı Orta Asya bölgesi olan Türk halkları üzerindeki İncil destanlarının, Syrdarya, Amudarya gibi eski su'ların, iki nehir sırtı olan Özbekistan toprakları olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Bilim adamları, binlerce yıldır insanlığın elverişli bir coğrafi konuma, devasa doğal kaynaklara, sulu iki nehre sahip bu bölgede yaşadığını bot teknesini tekrarlıyorlar.

Şimdiye kadar keşfedilen verilere göre, Fergana vadisi'nin Selungur Mağarası'ndan çıkarılan eski adam "Gomo erectus" (Farg'onatrop – Farg'onatrop'un) baş kabının bir parçası, Orta Asya'nın eski adamının iskelet kalıntılarıdır.

Üst Paleolitik anıtlar gibi düzinelerce yarı bodrum katı konut kalıntısı - su birikintisi, toynak, sinek, Takalısoy, Hocamazgil, Achchisoy ve Sarı Ark kayıtlı taş sıyrıcılar, keskiler, bıçak şeklindeki taş silahlar, taş kırılmaçlar, kemik iğneleri, bigiz, kızaklar ve külden, deve, ren geyiği, ve domuz kemikleri.

Surhandarya (Teshiktosh mağarası), Semerkant (Omonkutan mağarası, Korkuluk alanı, Zirabulok, Hocamazgil alanı), Taşkent bölgesi (Obirahmat mağarası, Kolybulok alanı, Hocakent alanı, Paltov), Fergana Vadisi (Qal'acha – Kale alanları, So'x – Sokh nehri üzerindeki alanlar), Navoi bölgesinde (Uchtut)de Mustie kültür anıtları tespit edilmiş ve incelenmiştir Bugün Orta Asya'da Neandertal çağdaşlarının yaşadığı alanların 90'dan fazla yerde bulunduğunu ayrı ayrı belirtmekte fayda var.

⁴ Özbekistan Ulusal Üniversitesi Özbek Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, E-mail: bekdavr@mail.ru

Elbette Özbekistan'ın en eski tarihinden örnekler getirmemiz boşuna değil. Bunun nedeni, bu topraklarda yaşayan halkların, en eski uygarlığın sahipleri olarak kabul edilen Sümerlerin halefleri olan akrabaları olan bilim adamları tarafından tanınmasıdır.

Yine araştırma konusuna dönüyoruz. Her zaman Türklerle komşu olan çinliler, Türkçe şarkıların yer aldığı bir eser olan “Ting-Ming” i üretti. Bu çalışma Sakiç devletinin merkezi sayılan Moğolistan, Sibiry ve Altay Dağları'na kadar ulaştı.

Profesör Nasimkhan Rakhmonov'a göre, “Alp ülkesi Tounga'dan Marcia'nın da onun hakkında yaratılan destanın bir parçası olması muhtemeldir.

Oğuz destanı bu dönemden kalmadır ve bize inen destanlardan biridir” [1].

Tarihî kaynaklara dayanarak, Cengaras devleti MÖ 7. yüzyılda, İskitler ile aynı zamanda kurulmuştur. Bu devlet MS 5. yüzyıla kadar yaşadı ve Semerkant, Buhara, Taşkent, Horezm, Kesh ve Kuşan'ı içeriyordu.

Kok Tanrı ve Türk yazısının uygulandığı Kengaras Devleti Kıpçak, Kengaras, Kanglı, Bajnok (Peçenek) tohumlarını birleştirdi. N.Rakhmonov'un notlarına atıfta bulunuyoruz: “Kengaras, kenagas için şu anki kelimedir. Kengaras tohumu devletin başında durduğu için devlete de onlardan sonra isim verildi. Fakat Kıpçaklar statü olarak kengaralardan üstündü. Halkla ilişkilere katılımları önemliydi. Kısmi Karluk ve Oğuz grupları da vardı. devletin hayatında da katılımları vardı. Genel olarak MÖ 7. yüzyıldan Türk Kağanlığı'nın sonuna kadar kıpçakların, karlukların, oğuzların mevzileri yüksekti. 8.-9. yüzyıllarda bile üçü ayrı kabile birimleri olarak hatırlanır. Kıpçak tohumu aslında arşakilere geri dönüyor” [2].

Kıpçakların Kengaras devletindeki konumunun ve katılımının her şeyden önce yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönün, onlar tarafından yaratılan sözlü yaratıcılık örneklerinin de temelini oluşturması şaşırtıcı değildir. Bu görüş Türkolog öğretmen tarafından da desteklenmektedir. “Türk halklarının yarattığı anıtlar Kengaras devletinin tohumlarına aittir. Bu yüzden Oğuz destanlarının hikâyelerinin ve “Dada qor'ut” kitabının Kengaras eyaletine yayıldığından şüphemiz yok. Günümüz Türk halkları arasında “Göroğlu”, “Alpomış” destanları yaygın olduğu için Oğuz destanları ve “Deda Korkut” hikâyeleri de tüm Türk devletleri için ortak” [3].

Her iki incil destanının doğuşuna ilişkin birçok Dede Korkut ve Oğuz bilim adamının ifade ettiği görüş, bir hipotez esintisidir. Çoğu bahstalab'dı ve hançere kadar çözümlerini bulamadılar. “Kitabi Dede Korkut”un (“Dede Korkut'un Kitabı”) bir parçası olan şamandıralardan (destanlardan) bazıları, bilim adamlarının belirlediği gibi 7.-8. yüzyıllarda sözlü olarak yaratıldı [4]. Bir kısmı, Oğuzların Syrdarya'nın alt kesimlerinde ve Ada Gölü çevresinde yaşadığı 9.-10. yüzyıllarda ortaya çıktı. Selçuklu önderliğinde Oğuzların batıya kayması sonucu Kafkasya ve

Küçük Asya’da süreç devam etti. Bu nedenle kitapta yer alan destanlarda anlatılan olaylar Kafkasya ve Küçük Asya’nın eski bölgelerinde geçmektedir. Sözlü olarak yaratıldıktan sonra, her biri bağımsız bir karaktere sahip olan bu destanlar, 15. yüzyılın ikinci yarısında halk ruhlarının ağzından (Bakşiler) bizim için bilinmeyen bir kişi tarafından kaydedildi ve belirli bir edebî işleme sahip bir dizide birleştirildi [5].

Tarihî kaynaklara göre, Oğuzlara yapılan ilk tarihî atıflar, Orxun-Yenisey Parşömenleri, Çin, Bizans kaynakları da dâhil olmak üzere 6. yüzyıldan 8. yüzyıla kadar yazılı kaynaklarda yer almaktadır. Ataklı akademisyenler Tura Mirzayev ve Mamatqul Curaev’in belirttiği gibi, “Ancak 9. ve 10. yüzyıllarda Oğuz kabileleri, Sirdarya ve Aral Denizi kıyılarında yaşadılar. Özellikle Arap kaynaklarında “Oğuzların yabgularının (hocalarının) ikametgâhı” olarak geçen Yangikent’in yanı sıra Çibnok, Savron gibi “Oğuz şehirleri” de bu bölgede yer almaktadır. Bu alanda Korkunun babası, Oğuzların efsanevi hamisi, zekanın ve yüksek yaşam deneyiminin somutlaşmış hali ve onunla ilişkili ilk efsaneler de ortaya çıktı. Bu görüş, zamanımıza kadar Syrdarya kıyılarında yaşayan Özbek ve Kazaklar arasında korkunun babasıyla ilgili efsanelerin korunmasının yanı sıra mezarının burada olmasıyla da desteklenmektedir” [6].

Syrdarya bölgelerinde yaşayan Özbek ve Kazaklar hakkındaki birçok efsanenin, Dede Korkutun bir patron, Korkutun kurucusu, yaşlı, adaçayı olarak somutlaştırıldığı Dede Korkut hakkında kaydedilmesi dikkat çekicidir. Özellikle, 1897’de Syrdarya’nın tepelerinden kaydedilen bir efsaneye göre, Dede Korkut aziz dümenine (deve) biner ve yüz yıl boyunca ölümden kaçır. Bu sayede rüzgarın koruyucusu olarak da somutlaştığını belirtmekte fayda var. Aynı zamanda Türklerin yaşlısı olarak tanınan nuraniy siyması’ye atfedilen efsanelerin Özbek, Kazak, Türkmenler arasında çok popüler olduğu söylenmelidir. Hoşsatan, Türkmenlerin Dede Korkut ilgili 12 efsaneyi kitap olarak yayınladıklarını, Kazak kuzenlerindeki bu tür efsanelerin sayısının ise 20’ye ulaştığını söyledi.

Dede Korkut’tan bu güne kadar yaklaşık 20 melodinin hayatta kaldığına inanılıyor. Bunlardan on ikisi not edildi. Çoğunun birkaç kopyası var. Bu melodiler 1975 yılında M. Avezov adına Güney Kazakistan Üniversitesi tarafından düzenlenen müzik-folklor seferinde kaydedilmiş. Melodiler şu anda enstitünün müzik bölümünde.

Bazı bilim adamları nedense bu satıra “Аққы” (Сүгірдің күйі) eklemeyi gerekli bulmuyorlar. Her durumda, bu melodilere bir oran verilir. Türklerin eski atalarının bıraktığı ezgilerin sadece Kazak kuzenleri arasında var olduğu ayrı ayrı belirtilmelidir. Türklerin geri kalanında bu tür ezgiler ya olmadı ya da bize gelmedi.

Dede Korkut'tan kalan ezgilere Kazakça şöyle denir: “Қорқыт күйі” (үш нұсқасы бар), “Қоңыр”, “Башпай”, “Әуіппай”, “Желмая”, “Елім – ай, халқым – ай”, “Сарын”, (екі нұсқасы бар), “Ұшардың ұлуы”, “Тарғыл тана”, “Байлаулы киіктің зары”, “Тәңірі күйі”, “Елмен қоштасу”, “Аққу” (Сүгірдің күйі).

Onları Türkçe çevirirken, “Korkut ezgilere” (üç kopya var), “Kureyş – ayağın başparmağı”, “Açlık ezgilere”, “Yelmaya” (ördekli deve), “Elim-ay, halkım-ay” demek uygun olacaktır., “Sarin” (iki kopya vardır), “Sineğin teknesi”, “Tardil tana” (Ola buqa), “Zengin geyiğin zehiri”, “Tangrinin ezgilere”, “El’e veda”, “Kuğu”.

Dede Korkut, oğuzlar da dâhil olmak üzere Türklerin dünyasında, Aşık Aydın Pir'den sonra bakhşilerin koruyucu azizi olarak saygı görüyor. Özellikle harezmi Oğuzları'nda durum böyledir. Kırgız-Kazak bozkırlarında yaşayan halklardan Abubakr Divayev, Chaukhan Valikhanov'un kaydettiği birçok asotir, anlatı, korkunun babası'nın çeşitli yönleri hakkında değerli bilgiler sağlar. Bir diğer önemli husus, “Dost Sultan Tarihi” kitabında, Korkut Peder Bakhshi'nin piri olarak somutlaştırılmıştır. Bu nedenle Kazaklar arasından çıkan soylu kuyçi-bakhşiler, Dede Korkut efendi olarak görüyorlardı. Elbette, söyledikleri aslanlardan Dede Korkutun adını anmak onların göreviydi [7].

Geleneğe göre, Ariston Bob, Abushukr Abusaid gibi Dede Korkut'in öğretmenleri El-Forabi'nin çağdaşlarıydı. Kayliboy, Şakar, Berikbol, Silembek, Kazakların Molikboy'u gibi el suygan bakhşilere ek olarak, zamanımıza kakharite şarkılarının gelişinde Smatay Umbetbekov, Musabek Jarqinbekov gibi hizmetlerin paha biçilmezdir [8].

Ayrı olarak, Dede Korkut hakkındaki ilk yazılı kaynakların Abulghazi Bahodirkhan'ın “Shajarayi tarokima” adlı eserinde yer aldığı belirtilmelidir: **“Kayı kara Hoca'nın oğlu Kayarut baba salur Ankaş Hoca ve Avaşbankhoja şefi tüm Oğuz eli, kayı halkının İnalyovunu, Kralı, bakan Kayarut baba erdi'yi, Kayarut baba har nimarsa tesa İnalyovi'yi toplayıp büyüüttü Anınmaz erdi'nin sözü. Korku babası'nın karomat'ı (S.43) iki yüz doksan beş yıllık yaşamı eritti, üç kralın bakanı oldu... [9].**

Dede Korkutun adının 14. kez anıldığı bu eserde, Korahooja'nın oğlu Qorqud İnal, Yawi Han'ın bakanıydı ve 295 yıl yaşadı, üç Han altında bakan olarak görev yaptı ve olağanüstü şeyler yaptı. Bütün Oğuz eli ona itaat etti ve bir çocuk doğduğunda gelip adını verdi.

Halkbilimci Nasiba Sobirova'nın bu konudaki araştırması da dikkat çekicidir. Olima'nın gözünde, **Ebülgazi Bahadır Han'ın hayatı boyunca Harezmi'de “Kitabi Dede Korkut” destanı popülerdi. Bu nedenle Abulghazi, eserinde Dede Korkut'nun Salor Kazan hakkındaki Şarkılarından örnekler veriyor [10].**

Merakla, Dede Korkut destanının tüm yüksekliğine katılır ve onları birbirine bağlar. Ancak hiçbirinin dilinden şiirsel bir pasajı yoktur. Abulghazi Bahadirkhan, “Shajarayi tarokima” adlı eserinde Salor Kazan hakkında iki şarkıdan alıntı yaparak onlara “eziyet” diyor. Birincisi Salor Kazan’ın tanımına adanmıştır, ikincisi ise Salor Kazan dilinden konuşulan onursaldır. Dikkatimizi çeken önemli bir bilgi, Salor Kazan’ın tanımına adanmış ağırlığın, korkunun babasının dilinden tam olarak açıklanmış olmasıdır:

Qozig’urt tog’idin o’ngar toshni yug’orlatdi,
Solor Qozon o’tru borib qarbab tutdi,
It Bachana ko’rib oni esi ketdi,
Alplar, beklar ko’ron bormu Qozon kabi.

Bir qozong’a qirq bir otning etin soldi,
Ul qozonni so’l ilki birlan oldi,
Sog’ ilki birlan elga ulashtirdi,
Alplar, beklar ko’ron bormu Qozon kabi.

Ko’k osmondin enib keldi tinli ilon,
Har odamni yutar edi ko’rgan zamon,
Solor Qozon boshin kasdi bermay omon,
Alplar, beklar ko’ron bormu Qozon kabi.

O’ttiz-qirq ming lashkar birlan Qozon borib,
It-Bachana ellarini kaldi qirib,
Bir nechasi qutuldilar ko’p yolvorib,
Alplar, beklar ko’ron bormu Qozon kabi.

Turku turkmon, arab-ajam ra’iyatlar,
Qozon qildi musulmong’a tarbiyatlar,
Kofirlarni qirdi o’shal ko’b fursatlar,
Alplar, beklar ko’ron bormu Qozon kabi.

Andin hunar kutardilar barcha ulli,

Ba'zilarga o'rin berdi sog'li-so'lli,
Bizga bo'ldi Qamug' elning o'rni dingli,
Alplar, beklar ko'ron bormu Qozon kabi.

Sayyoh Qo'rquq o'lar bo'lding endi bilg'il,
Ul Qozonning davlatina duo qilg'il,
Karvon ketdi ko'p kech qolding yo'lg'a kirg'il,
Alplar, beklar ko'ron bormu Qozon kabi [11].

Tabii ki, yukarıdaki pasajın, Dede Korkut'un Salor Kazan zamanında yaşadığı, yürüyüşlerinin çoğunda ona eşlik ettiği ve uzun bir yaşam sürdüğü fikrini uyandırması doğaldır.

Üstad Tora Mirzayev'in "Kahramanlık destanının ortaya çıkışı" adlı makalesinde, Salor Kazan dizisini oluşturan kahramanlık şarkılarının Doğu Türkistan'dan gelen Türk boylarına ait olduğu, 11. yüzyılda Selçuklular döneminde bu dizinin Küçük Asya ve Kafkasya'ya geçtiği ve Türklük kazandığı belirtilmektedir [12].

Türk halklarının destanlarına ilişkin bir başka görüş de dikkat çekicidir. Usta halkbilimciler T.Mirzayev ve B.Sarimsakov şöyle yazıyor: *"Altay Dağı eteklerinin yanı sıra Doğu Türkistan'dan gelen Türk boyları da destanlarını yanlarında getiriyor. Tipolojik açıdan bakıldığında bu destan, istiridyeler arasında korunan "Alip-Manaş" tipi eserlere çok daha yakındır. Bazı versiyonları ve varyantları, arsa motifleri Oğuzların ulusal destan gelenekleriyle etkileşime girdi, bağımsız gelişim sürecinden geçti ve Salor-Kazan serisini oluşturan kahramanlık şarkılarının ortaya çıkmasının temeli oldu. Ancak 11. Yüzyılda Selçuklular döneminde dizi Küçük Asya ve Kafkasya'ya geçti ve güçlü bir tımarla kitap "Baba Kor'ud" un bir parçası olarak korundu* [13].

Gözümüzde boyarların oluşumu "Kitabi Dede Korkut" 2 aşamayı kapsıyor. İlk aşamada Dede Korkut, Salor Kazan, Burla'nın karısı oğlu Uruz, Bamsi Beyrak gibi karakterler Orta Asya'nın iki nehri çevresindeki bölgeye özgüdür. Ancak ikinci aşamada Egrek, Sagrak, Emron, Dali Domrul gibi imgeler Kafkasya, Küçük Asya topraklarında oluşmuş ve daha sonra destanların bileşiminden yer kaplamış olabilir. Seçkin bilim adamlarının görüşleri de geri bildirimimizi destekliyor: *Oğuz halk destanlarının yaratıcıları ve icracıları – Oğuz "Kitabi Dede Korkut" un destansı repertuarından, yani destanlarının oluşum tarihinden edebî olarak yeniden işlenmiş bir şarkı örneği olan "Oğuz halk destanlarının yaratıcıları ve icracıları" kitabı iki aşamadan oluşuyor.*

Korkunun babasının “oğuznomları” nın ilk çizimleri, 9.-10. yüzyıllarda Syrdarya bölgelerinde veya daha doğrusu Orta Asya’da meydana geldi. Korkunun babası Salor Kazan, karısı sarvqomat Burla Khotun ve oğlu O’ruzbek’in görüntüleri, eski Oğuz destanının gelişiminin Orta Asya döneminde oluşmuştur.

Destanların oluşum tarihindeki ikinci aşama “Kitabi Dede Korkut” Azerbaycan ve Küçük Asya toprakları ile ilişkilidir, ancak XI-XV yüzyılları kapsamına rağmen, bazı destanların arsalarının kökleri eski Türk halklarının folkloruna kadar uzanır...” [14].

Yukarıda Dede Korkut Salor Kazan ile ilgili boyundan pasajların Hiva Hanı Ebulgazi Bahadırhan’ın “Shajarayı tarokima” da bulunduğu ve bu pasajların da “Kitabi Dede Korkut” destanını içermediğini belirtmiştik. Dede Korkut Salor Kazan’ın imgelerinin Orta Asya’da ortaya çıkıp oluşmuş olabileceği ve Azerbaycan ve Küçük Asya’da çamaşır suyu bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun imgelerin tarihsel bir kişileşmesi mi yoksa destansı bir kahramanlık mı olduğu başka bir konudur. Bu konudaki görüşümüzü bir takım maddelerde dile getirdiğimiz için üzerinde detaylı durmayı caiz bulmadık.

Destansı “Kitabi Dede Korkut” a tekrar değinelim. Bu eşsiz çalışma hakkında çok fazla araştırma yapmış olan S.Rozimboyev Salor Kazan hakkındaki kahramanlık şarkılarının bir süredir Harezm’de popüler olduğu sonucuna vardı. Bu eski toprakların şarkıların Kafkasya’ya, özellikle Azerbaycan’a geçişinde köprü görevi görmesi pek olası değildir [15].

Duyarlı bir halk bilimciye göre, Ebulgazi döneminde harezmiler ve halfaların repertuarında “Kitabi Dede Korkut” un incil’deki bir kopyası vardı. Kompozisyonundaki bazı şarkılar da ayrı ayrı söylendi. Vahada “Goroğlu” destan serisinin daha sonraki sözlü varyantları yaygın olarak kullanılmıştır. “Kitabi Dede Korkut” destanı “Goroğlu” dizisinin öncelikli olmaya başlamasıyla unutuldu.

Ayrıca, amudarya bölgesindeki bölgelerin, Dede Korkut ve incil’deki destan şamandıralarıyla uyumlu olan destanla ilgili birkaç efsane tarafından kaydedildiği belirtilmektedir. Özellikle, 1964’te düzenlenen keşif gezisinde, folklor bölgesindeki (Karakalpakstan) Shourokhan köyünde yaşayan uydu Yuldaş Tokaboyev’den “Jon shirin” (Yuhanna şiri) efsanesi ve 1982’te Mangyt şehrinde yaşayan Shukurullo Yusupov’dan “Yakka ko’z” (Tek göz) efsanesi kaydedildi.

“Jon shirin” (Yuhanna şiri) destan’ın “Duha Koca Oğlu Deli Dumrul“ benzerken, “Yakka ko’z” (Tek göz) “Basat’ın Tepegöz’ü Öldürmesi“ olaylarına mükemmel bir şekilde uyuyor.

Yine 1982’de usta halkbilimci Shomirza Turdimov Semerkant bölgesinin Kuşrabot bölgesindeki Köştamgali, Koraksa, Pangat köylerinin sakinlerinden “Doroko’z” (Dorokoz) efsanesini kaydeder.

1895'te G.Potanın Koychatov, uyezd'den (Kazakistan) Jake botir hakkındaki Kazak efsanesini kağıda döker. “Doroko‘z” (Dorokoz) hakkındaki efsanenin ilk bölümüne çok monand.

Ayrıca, motifler ve detaylar açısından bir tepecik görüntüsünü anımsatan Özbek ve Kazaklardan “Qutum sayoq” (Kutum Sayak), “Temir tirnoq” (Demir çivi), “Ro‘yitan” (Rozhitan) efsaneleri de kaydedilmiştir.

Türk halklarında demir çivilerin (Özbeklerde), pirinç çivilerin (Kazaklarda), inek toynaklarının (hakalarda) bir miktar değişime uğramış olması, aralarında ortak bir nokta olduğu anlamına gelir. Bu hipotez Sh.Turdimov'un düşüncelerine de uyun: “...*Orta Asya'da yaşayan Özbekler ve diğer Türk halklarının folklorunda tek göz olan dorokoaz imgelerinin ve onlara eşlik edenlerin kuşaktan kuşağa sözlü olarak günümüze miras kalmış olması, bu imgelerin bu alanda çok eski zamanlardan geldiğine işaret etmektedir. Şu anda büyük göç döneminde oğuzların bu olay örgülerini ve görüntülerini Amu ve Sir topraklarından Küçük Asya'ya yanlarında götürmeleri, “Dede Korkut” kitabında gelen olay örgülerinin ve görüntülerin çoğunun Orta Asya'da oluştuğuna tanıklık ediyor...*” [16].

Bu görüş, ünlü bilim adamı Muhammadali Qoshmakov tarafından da şu şekilde desteklenmektedir: “*Oğuzlar, çok eski zamanlardan beri Syrdarya bölgelerinde yaşadılar ve Dede Korkut Oğuz Han hakkında destanlar yarattılar. Tarih boyunca, Oğuz halkının belirli bir kısmı bir sonraki vatanlarına taşındığında, destanlarını diğer seçkinlere, elatlara, kabilelere de bağladılar. Ve her zaman daha ateşli olan geri kalanı, Tanrısal ve göz kırpan Anavatanlarında – etnik olarak – ulus olarak kurulan Türk halklarının bir parçası haline gelen yaşamı, işi, yaratıcılığı sürdürdü. Yüzyıllar boyunca gelişen canlı destan süreci, yüzyıllar boyunca, bizim folklorumuzdaki sanatsal genellemenin doruklarına yükselen şaheserler, chunonchi, Oğuz hakkındaki destanın manevi sahiplerinden ve haleflerinden biri olan Özbekler ortaya çıktı ve gerçekleşti*” [17].

Makaledeki son noktaya da ulaşılmıştır. “Kitabi Dede Korkut” qimiz'i içmek, atları kesmek, erkek arkadaşlarının yüzü saklı maskeyle yürümek gibi geleneklerden bahsediyor. Kardeş azerbaycanlıların at eti yemedikleri, qimiz içmedikleri unutulmamalıdır. Destanda, birçok kez Türkistan'ın adı geçmektedir. Ve genç erkeklerin maskelerini takma sorunu, Türklerin eski ataları olan sak-massagets'e kadar uzanıyor. Yerleştikleri bölgelerin sadece büyük bir kısmının elbette günümüz Özbekistan topraklarına tekabül ettiği bilinmektedir.

Makale üzerinden tüm Türk-oğuz destanlarının ve destanlarının Özbek olduğunu söylemekten çok uzağız. Aslında Türk halklarının ortak ortak mirasıdır.

Özbekçe, Kazakça, Türkçe, azerice, Türkmençe ile birlikte gagavuz, hakas, uygur, yakut gibi Türk halkları da bu başyapıtların ardıllarıdır. Sadece kaynakların, bilim adamlarının görüşleriyle, eski destanların oluşumunun, tarihinin, oluşum sürecinin, özellikle Özbekistan olmak üzere iki nehrin menzili olan Orta Asya ile daha fazla ilişkili olduğunu açıklamaya çalıştık. Gelecekte bu konuda yapılan temel araştırmaların bize daha da fazla bilgi, net kanıt getirmesi acemi değil. Sonuçta, herhangi bir başarı, herhangi bir keşif, genel nüfusun gelişimine ve ilerlemesine katkıda bulunacaktır.

Edebiyat

1. Rahmonov N. Turk xoqonligi. – Toshkent: “Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi”, 1993. – B.11.
2. Bu iş. S.12.
3. Bu iş. S.12.
4. Таһмасиб М. “Дада Горғуд” бојлары һағғында// Азербайжан шифаһи халғ адабијјатина даир тадғиглар. Бақы, 1961. 12-13 сһ.
5. Mirzayev T., Jo’rayev M. “Kitobi Dadam Qo’rqut” haqida. – Toshkent: “O’zbek tili va adabiyot-i”, 1999. – 5-son.
6. Bu iş. S.35.
7. Келимбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы: Ана ТІІІ, 1991. В.62.
8. Қорқыт Ата китабы. Турік тілінен аударған Балтабек Ысқақов. – Алматы: Жазушы, 1994. В.8-9.
9. Abulg’oziy Bahodirxon. Shajarayi tarokima. – T.: Cho’lpon, 1995. – B.26.
10. Sabirova N. Xorazm baxshichilik va xalfachilk an’analari: genezis, lokallik, repertuar va ijro usuli. 2021. – B.250.
11. “Kitobi Dadam Qo’rqud”. Safarboy Ro’zimboyev tarjiması. Nashrga tayyorlovchilar: S.Ro’zimboyev, N.Sobirova, M.Pirnazarova. Urganch: UrDU noshirlik bo’limi. 2019. B.126-127.
12. Mirzayev T. “Qahramonlik eposining yuzaga kelishi”. O’zbek folklorining epik janrlari. T: Fan. 1981, B.43.
13. Mirzayev T., Sarimsoqov B. Doston, uning turlari va tarixiy taraqqiyoti. O’zbek folklorining epik janrlari. T: Fan. 1981, B-43.
14. Mirzayev T., Jo’rayev M. “Kitobi Dadam Qo’rqut” haqida. – Toshkent: “O’zbek tili va adabiyoti”, 1999. – 5-son. B.36.

Ro'zimboyev S., Ataxanova V. Abulg'oziy Bahodirxon Qo'rqud ota haqida. "Kitobi Dadam Qo'rqud". Safarboy Ro'zimboyev tarjimasi. Nashrga tayyorlovchilar: S.Ro'zimboyev, N.Sobirova, M.Pirnazarova. Urganch: UrDU noshirlik bo'limi. 2019. B.125.

16. Turdimov Sh. Doroko'z obrazi xususida. "Kitobi Dadam Qo'rqud". Safarboy Ro'zimboyev tarjimasi. Nashrga tayyorlovchilar: S.Ro'zimboyev, N.Sobirova, M.Pirnazarova. Urganch: UrDU noshirlik bo'limi. 2019. B.138.

17. Qo'shmoqov M. Sirdaryo bo'ylarida yaratilgan doston. –
– Toshkent: "Sog'lom avlod uchun", 2000. – 12-son. B.27.

İLHANLI DEVLETİ'NİN(İRAN MOĞOLLARI) ASKERİ TEŞKİLATI

Asım Can ÖZTÜRK

Özet

Moğolların Yakın Doğu coğrafyasındaki bir kolu olan İlhanlılarının (İran Moğolları) Devleti'nin askeri teşkilatlanmasının getirdiği ilk ortaya çıkışından itibaren varlığını sürdürdüğü Yakın Doğu coğrafyasının bu devlet özelinde İran Moğollarının askeri teşkilatlanmasında meydana gelen ilerlemeler ile yeniliklerin coğrafyaya hem yeni bir nizam oluşturmaya hem de var olan dağınık Yakın Doğu coğrafyasına alışılacak bir kanun ortaya koydukları görülmektedir. Moğol İmparatorluğunun 1206 kuruluşundan itibaren Cengiz Han'ın temellerini attığı askeri teşkilatlanmada Bozkır Kavimlerini etkisi altına alan bu düzen onun ardıllarınca değişim ve dönüşüme uğrayarak İran Coğrafyası başta olmak üzere Uzak Doğu coğrafyasına kadar sirayet eden bu köklü değişim ve dönüşümler Moğol İmparatorluğunun yıkılışına kadar devam edecektir. Bu çerçevede incelendiği zaman Cengiz Hanın ardıllarından olan Mahmut Gazan Hanın öncülüğünde Moğol askeri teşkilat yapısında büyük bir sıçrayış meydana gelecek olup İlhanlı Ordusunun kuruluşundan itibaren görünür bir şekilde İlhanlı Ordusunda var olan birimleri organize bir şekilde teşkilatlandırmaya başlamıştır. İlhanlı Ordusunun savaşlar kaybetmesi neticesinde teçhizat alanında yeniliklere gittiği gibi hiyerarşi yapılanmasını meydana getirerek bunun etkisi altında Ordu tümenlerin başına belli başlı görevliler tayin etmiştir. Askeri teşkilatlanma sadece İlhanlı Ordusunu değişime uğratmamış olup kuruluşundan itibaren Konar göçer olan İlhanlıları bu değişimlerin öncülüğünde İctimai, İktisadi, yönde köklü değişikliklere yönlendirdiğini görmek mümkündür. İlhanlı Devletinde gerçekleşen bu değişimler ve ilerlemeler Türk-Moğol etnik kökenine sahip olan Nökerlerin nizamını sağlamada bir karışıklığa meyil verilmeden ikisi arasında ayırım yapılabilmesi Cengiz Han'ın kuruluştan önceki dönemi ile sonraki dönemlere kadar kuvvetli bir teşkilatçı olduğunun göstergesi olup sadece Moğollara nizam ve teşkilatçı yapılanma sağlamayıp çevresinde varlığını sürdüren Bozkır Halklarına Lider olma vasfına da erişerek Yay çeken kavimleri etrafında toplamayı becerebilen bir Han olmuştur onun bu teşkilatçı dinamik yapısı ardıllarında da bulunarak bu olgular onların sosyal hayatlarını da tesiri altına alarak değişim ve dönüşümlere yer verecektir. Cengiz Han ardıllarına paylaştığı topraklarda kendisinin temellerini attığı bu yapılanmanın ardıllarınca bu askeri teşkilatlanma devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu yapılanma devam ettikçe Devlet yapılanmasının içinde kendini gösterecektir. Bu çalışmada Moğol İmparatorluğunun kuruluşu itibari ile Cengiz Han'ın

özellikle askeri teşkilatçı yapısını bu metot ile çevresinde Konar göçer halkları etrafında teşkilatlandırması ile aynı şekilde ardıllarının Yakın Doğu coğrafyasında ortaya çıkan İlhanlı Devletinin (İran Moğollarının) bu coğrafyada Gazan Mahmut Hanın askeri alanda yaptığı köklü değişiklikler anlatılacaktır.

Anahtar Kelime: Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han, Gazan Mahmut Han, MoğolAskeri Teşkilatı, İlhanlılar

Giriş

Cengiz Han 1206 yılında Moğol İmparatorluğunu kurmasının ardından yay çeken bozkır kavimlerini bir araya toplamasının ardından farklı unsuların Cengi Han'ın ordularında bir oluşumun ortaya çıktığını etnik köken oluşumunu da temellerinin atıldığını görmek mümkündür. Daha açık göreceğiz üzere dağınık Türk etnik kökenli ¹ unsurlarının ile Moğol kökenli askeri unsurlarının renklere ve sayılara göre taksim edilerek kozmolojik² bir yapı halinde karşımıza çıktığını görülmektedir. Bu oluşumun temellerinde yatan ilk etkileşim Bozkır coğrafyasında ortaya çıkan Konargöçer halklarının oluşturduğu toplum bünyesinde hiyerarşi gözetmeksizin bütün üyeler asker olarak kabul edilmesi Moğol Ordusunun oluşumunda şüphesiz bir hızlandırıcı etkenlerden biriydi. Avrasya Bozkırlarında gelişen Konargöçer topluluklar etrafındaki yerleşik hayat benimsemiş diğer topluluklara nispeten muntazam ve disiplinli bir yapıları söz konusudur. ³ Türk ve Moğol Ordularının oluşturduğu Bozkır orduları diğer yerleşiklere nispeten zırhlı süvari birliklerini oluşturarak dönemin savaş aletlerini daha akıcı bir şekilde hem üretim sağlamışlar hem de kuşatma stratejilerini verimli şekilde kullandıklarını anlaşılmaktadır. ⁴ Cengiz Han Bozkır geleneklerinin ona sağladığı tecrübeler ile birlikte Askeri birlikleri oluştururken önemli eksiklikleri de tamir süreci başlatmıştır. Eksiklerin tamir süreci tamamlanmasında büyük katkıda bulunmuştur.

Cengiz Han Ordu Teşkilatını oluştururken iki önemli unsuru meydana getirmiştir bunlardan birincisi taktik ve disiplini Ordu içinde aktif hale getirmek adına Motu'nun ⁵ uyguladığı stratejiyi kullandığını görmekteyiz ordu kendi içinde On binlik, Binlik, Yüz Binlik, Yüzlük, Onluk unsurlara taksimi sağlamıştır. ⁶ Varlığını Bozkır sahasında sürdüren Tatar, Moğol, Türk, Nayman gibi Bozkır Halkları "*Yeke Moğol Ulusu olarak*" bir merkezi otorite çatısı altında birleşerek bütün Halklar birer "*Urug*" ⁷ mensubu olmuşlardır. Oluşturulan bu sistem elbette ki Cengiz Han'ın temelden oluşturduğu bir yapı değildir bu sistemin yapısı Mot-un dönemine kadar uzanana köklü bir yapıya sahiptir. Bu sistemi esas alarak Cengiz Han Bozkır halklarının dağınık yapısını

birer hiyerarşi oluşturarak alt-üst konumlarını belirleyecek olup sıkı bir disiplin anlayışının da temellerini attığını görmek mümkündür. Hatta birlikler arası disiplinsiz hareketleri ve geçişleri ölüm cezası ile cezalandırdığını görmek mümkündür. Cengiz Han'ı oluşturduğu bu ordu fetihlere ve kuşatma seferlerine geçilmeden önce Moğol ordusunun tümü savaş için kullanılmamış olup ordunun içinde lojistik birimini ve iaişe bölümüne bakan arka bir Nöker ⁸ grubunun varlığı söz konusudur⁹ bu askeri grup Moğol ordusunun kuşatma sağladı ve fetih ettiği yerlere an ordundan sonra gidip oradaki ölüleri gasp etmek ve iaişe, teçhizat gibi önemli olan malzemeleri toplayanlardır. Eğer ki böyle bir hizmet anlayışı olmaz ise aktif savaş halinde olan Moğol Ordusu doğru bir şekilde beslenemeyip hem de sefer sırasında bulaşıcı hastalıklar ile karşı karşıya kalabilmektedir. Cengiz Han'ın seleflerine baktığımız zaman Ordu içinde değişim dönüşüm sağlamış olup hem ivme kazandığını hem de girilen savaşlar ötürü bir gerileme yaşandığını çalışmamızda görmek mümkün olacaktır. Bu ikili gelişmenin Cengiz Han'ın ve Seleflerinin gerçekleştirdiği İran Coğrafyasının fethi hem Yakın Doğu Coğrafyasını Sosyal – Kültürel boyuttan etkilerken hem de Coğrafi konum değiştikçe İlhanlı Ordusuna da bu değişimden kaçınılmaz olarak etkilenecektir. ¹⁰

Bu değişime bakılacak olursa İran Coğrafyasına¹¹ ve Orta Doğu Coğrafyasına gelen İlhanlılar ilk olarak Ordu içinde tüketim ve üretim esaslarını Türk- İslam etkisinde kalarak bir dönüşüm yaşayacaklardır. Diğer değişimin yaşandığı nokta ise İran Coğrafyasında yaşayan Müslüman halkların Tarım ile uğraşmaları İlhanlı Ordusunu Konar-Göçer etkisinden çıkarmış hem İlhanlı Ordusunun hem de İlhanlı Devletinin yapısını müessir bir yapıya büründürerek tamamen bir hem Ordu hem de Devlet teşkilatlanmasını sistemli şekilde meydana getirmiştir. Bu değişim sadece İran Coğrafyasından etkilenmek ile kalmayıp Memlûklular ile de karşı karşıya gelen İlhanlı Ordusunda yeniden bir dönüşümün olduğu görülecektir. Cengiz Han'dan itibaren seleflerinin de bu değişimlere devam edeceğini fakat bazı temel kaidelerin bozulmadığı anlaşılmaktadır. Bu kaidelerin bozulmadığını anlamak için ise Avrupa Dünyası tarafından görevlendirilen Marco Polo ,Wilhelm Von Rubruk, Plano Carpini gibi Misyonerlerden bilgi sahibi olunabilmektedir. Misyonerlerden gene ordunun içinde bir Maaş sisteminde olduğunu öğrenilmiştir. İlhanlı Devleti ve Ordu Teşkilatı çağlar içerisinde değişimlere uğrarken Özellikle İlhanlı Hükümdarı olan Mahmut Gazan Han döneminde köklü değişimlere uğradığını da değinilecektir. Mahmut Han döneminde anlaşılacağı üzere Cengiz Han'dan itibaren fetihler durağan bir yapıya sahip olmadığından hem devletin hem de ordunun içinde değişimin ve dönüşümün olması kaçınılmaz olacaktır.

Cengiz Han Öncesi Bozkır Halklarının Ordu Düzeni ve Cengiz Dönemi Ordusuna Genel Bir Bakış

Dünya Literatür anlayışına baktığımız zaman bozkır coğrafyasın da yetişen halklar askerlik ve savaş kabiliyetlerinin üstün olduklarını kabul gören bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap halkları diğer coğrafyalarda varlığını kanıtlamış Çinlilere makine ve üretiminin Yunanlılara felsefe ve bilgeliği Türk halklarında savaş ustası olarak nitelendirerek özellikle Türkler hakkında askeri yönden vurgu yaparak diğer milletlerden daha üstün olduklarını ifade etmişlerdir.¹² Bozkır kökenli kavimler yerleşik hayatta yaşayan diğer kavimler karşılaştırıldığında ise Avrasya kökenli halklar yerleşiklere göre disiplinli askeri düzene sahip olmuşlardır. Bunun sebebi bu bozkır kavimleri her zaman hareket halinde olmalarından kaynaklı olup diğer yerleşiklere göre daha ağır zırhlı askeri teçhizata sahip olup ağır süvari ordular kurarak coğrafya ile birleşmiş ordular oluşturulmuştur.¹³

1206 yılında Moğol İmparatorluğu'nun kurulmasının ardından Cengiz Han'ın ordusunda daha açık gördüğümüz Bozkır kavimlerinde oluşan tek etnik kökene sahip yapıli askeri yapılanmanın etkisi azalmış olup kozmolojik bir yapıya sahip dinamik bir ordunun ortaya çıktığını görmek mümkündür.¹⁴ Kozmolojik bir yapıya sahip olduklarından dolayı ordunun taksimatı renklerle sayılar ile ayrılarak disiplinli bir ordu anlayışının olduğu anlaşılmaktadır. Ordu yapılanmasında diğer Bozkır kavimlerinden kesin olarak teşkilatçı bir yapıya sahip iken Cengiz Han'ın özel olarak oluşturduğu Muhafız alayın da bulunan askerler Barış-Savaş dönemlerinde her zaman aktif bir şekilde diğer tümen birliklerine ihtiyaçlarını gidermek ile hükümlü idiler.¹⁵ Bu tedarik Cengiz Han'ın ana kampından sağlanmakta iken Moğolların ordu dışında ailelerini ve yönetici sınıfının yaşelerini ise *Çerbi* adı verilen özel olarak yetiştirilmiş saray görevlileri tarafından sağlanmakta idi.¹⁶

Cengiz Han Moğol İmparatorluğunu kurduğundan itibaren İmparatorluğu ile savaşa tutuşan diğer Bozkır Kavimlerini mağlup etmesi onun hem sadakatli ve liyakat sahibi dostlarına vermesi burada seçiciliğin ön planda oluşu İmparatorluk içinde hiyerarşinin ve idari bir düzenin olduğunu göstermektedir diğer yandan askeri birliklerinin başında aile mensuplarının da yönetmesi ordu kabiliyetinin daha çok ivme kazanmıştır.¹⁷

Cengiz Han'ın Bozkır kavimlerinin üzerine düzenlediği seferlerden hariç askeri hareketlere bakıldığı zaman başarılı Çin seferinin gerçekleşmesinden hemen sonra Doğu-Batı yönünde gerçekleşen diğer askeri seferlerine kendisine sadık ve kader birliği etmiş dostları ile onların ardıklarını Moğol askeri kuvvetlerinin başına lider olarak tayin etmiştir. Tayin edilen komutanlar

başarılarından ötürü Cengiz Han onları bu sadakati ve başarıları sebebiyle üstün rütbelere tayin etmiştir.¹⁸

Cengiz Han Oluşturduğu bu düzende ve yaptığı seferler ile birlikte Moğol ordusunu Onluk, Yüzlük, Binlik, On binlik olmak üzere taksimat gerçekleştirilmesi ile birlikte bu sistemi Bozkır kavimlerinden olan Kitanlar, Cürcenler, Bozkır asıllı kavimler uygulamaya koymuş Cengiz Han dan önce uygulamayı kullanmışlardır.¹⁹ Cengiz Han askeri sisteme ilk defa Kereitler ile münasebetinde karşılaşmış olup bu askeri mekanizmayı benimseyip ardından Moğol ordularından da uygulayarak Moğol ordusunun amansız gelişimine bir yenilik daha ekleyerek önemli bir adım daha atmıştır. Bu askeri gelişimin gerçekleşmesinin ardından sadece düzenli ordularda bu sistem kullanılmayarak Moğol İmparatorluğuna tabi olan diğer dağınık kavimlerde de uygulayarak onlardan yeni askeri tümenler kurarak diğer birimlerin arasına dağıtarak Moğolistan Coğrafyasında ki hakimiyet alanını genişletme politikasına girmiş idi.²⁰ Bu sistem Moğolların himayesinde varlığını sürdüren özellikle büyük kavimlerde bin kişilik askeri tümenler oluşturularak adedi bin az olan diğer grupların içine yerleştirilerek böylece az olan gruplarda asker sayısını arttırmaya yönelik politika izleyen Cengiz Han bu denge sistemine ilaveten Ordularında savaş esirleri var ise onları kendi binlik askeri tümenlere katmalarını emir ederek asker sayısında bir mütemadiyen bir artışın olmasını sağlamıştır. Cengiz Han orduda böyle bir politikayı izlemesinin sebebi varlığını sürdüren kabile yapısının sosyal ihtiyacını karşılamaktan öte 1206 yılında kurduğu Moğol İmparatorluğunun ihtiyaçlarını ve gelişmeye muhtaç olan Moğol ordusunun büyümesini sağlayacak önemli bir gelişmeyi hayata geçirmiştir.²¹ Diğer önemli bir hadise ise Moğol İmparatorluğuna henüz tabi olmayan Moğolistan coğrafyasında bağımsız kabilelerin üzerinde ağırlıklı olarak aktif bir siyaset ve varlığına hissettirmesi bu aktif politikayı izlemiştir. Moğollar kurdukları ordu sisteminde birlikle arasında bir geçiş ve değişim hareketlerini rastlanmayarak bu örneği Cüveyni'nin²² de ifadesi üzerine hiçbir Moğol süvarisi veya her hangi bir ordu mensubu atandığı tümen hangisi ise yüzlük, binlik, ya da on binlik tümenlerden ayıramadığı ile her hangi bir birliğe sığınma talebinde bulunamaz idi.

Cengiz Han 1203 yılında başta Karayitler ile uzun soluklu mücadele üstünlük sağlamanın ardından Moğolistan Coğrafyasında üstün bir şahsiyet kimliğine bürünmesi ile

²³ birlikte Tatar, Nayman gibi kabileler ile akrabalık bağlarını silmesi ile birlikte artık Moğolistan Coğrafyasında bütün halklar Moğol Ulusu ile tek bir vücut haline dönüşmüştür.²⁴ Bu üstünlük mücadelesinin ardından Cengiz Han aurug adı verilen bir sistem meydana getirerek hem mütemadiyen varlığını devam ettiren tümen birliklerine askeri lojistik destek sağlanmasını

ihtiyacını karşıladı çok az işlev gören birimlerini de ayırarak Cengiz Han Savaş halinde ordunun mekanizmasını duraksama olmadan devam ettirdi. Gerçek bir savaş ordusunu inşa etmeyi başararak temelini sağlam bir şekilde sağlamıştır.

Cengiz Han Ordusu ve Hassa Ordusunun Kurulması

Cengiz Han'ın Hassa ordusuna bakmadan önce ordu düzenine kısaca değinmek gerekirse Ordu'nun askeri düzeni şu şekilde idi.

Barağun Gar (Sağ Kanat)

Ce'ün gar (Sol Kanat)

Töb (Ana Merkez- Miğfer)

Olmak üzere ordu düzeni 3 ana koldan meydana gelmiştir bu önemli kolları Cengiz Han'ın görevlendirdiği önemli komutanlar olan *Mukali*, *Naya*, *Kola* gibi isimler tümenlerin başında idiler. Bu oluşum liderleri ile birlikte Moğol ordularının içlerinde genel teşkilatçı yapılarını yansıtabilir. ²⁵ Bu disiplin yapı Moğol ordusunda komutaya hakim olacak emirlerin görev alma hususunda kolaylaştırarak dışarıdan gelen seyyahlardan olan özellikle Marco Polo ²⁶ gözlemlerine baktığımız zaman bu kurulan düzeni şöyle ifade etmektedir ; ‘‘Cengiz Han her on kişiye bir komutan, her on bin kişiye ise bir komutan tayin ederek emirlerini sadece on kişiye tayin etmiş olur ve bu sistem böylece devam eder. Moğol ordusunda hiç kimse on kişiden fazlasına emir verme hükümlülüğü bulunmamakla birlikte bütün emirler bir üstündeki emire karşı bir hiyerarşi sistemi içerisinde alt-üst ilişkisi içerisinde. Moğol ordusunda bu disiplin mekanizması kusursuzca devam ederken bunu ifade ederken en temelinde liderine sadakat ile bağlı bir halk tabakası vardır’’.²⁷ Marco Polo her ne kadar XIII. Yüzyılda yaptığı bu gözlemleri hala Cengiz Han'ın oluşturduğu temelden devam edildiğini ifade ederek bu mekanizmanın hala devam ettiğini Moğol İmparatorluğu yüzyıllar için de genişleyerek bu sistemin diğer kabileler ve uluslar katılmaya devam ettikçe bir dönüşümün olacağını ifade etmek de fayda vardır bu dönüşüm Cengiz Han'ın hassa ordusu ortaya çıkarma adımı olarak görülmektedir.

Hassa ordusunun temeli bu oluşumların arasında ortaya çıkmış iken 1206 yılından itibaren keşik ordusu²⁸ yeni bir teşkilata tabi tutulmasından ardından Cengiz-Han Keraitler ve Naymanlar ile akrabalık bağlarını silmesinin ardından Nayamanlar'ı mağlup etmesinden hemen sonra Camuka'yı idam ettirmiştir. ²⁹ Temeli oluşan bu hassa ordusuna her kim katılmak isterse Cengiz Han bir emirname yayımlatarak katılımın önümü açmıştır. Han'ın çadırını bekleyen gece

nöbetçilerine Han'ın çadırının yanında şüpheli kim varsa tutuklansın emiri verilerek bu tabii kontrol Han'ın çadırında sıkı bir disiplin ordusunun olduğunu işaret etmeye yeterli bir düzen olup kimse Han'ın yanına tek başına giremeyeceği gibi her zaman birmuhafız tümenin varlığı söz konusu idi.³⁰ Hassa askerleri sıkı bir disipline sahip tümenlerden oluşarak eğer ki vazifesini aksatırsa çeşitli cezalar verilmiştir. Diğer taraftan hassa ordusu diğer tümenlere göre belli başlı imtiyazlara sahip iken bu birlikler orduda bulunan binbaşı rütbe konumunda ki diğer komutanlardan önde gelmesi suretiyle eğer hassa ordusundan olmayanlar ise yüzbaşılardan önde gelirlerdi. Hassa askerleri veya keşik görevinde bulunan askerler Moğol Ordusu uzak seferlere gittiğinde de bu imtiyazlardan faydalana bilmektedir. Fakat bu imtiyazlar Cengi Han sefere katılmaz ise hassas ordusu da sefere katılamaz ve haklardan faydalanamaz idi.³¹

Moğol Ordusunda Kullanılan Teçhizatlar ile Çin'i Fetih İle Ordu İçinde Dönüşüm

Cengiz Han'ın ortaya çıkardığı Moğol ordusunun temeli oluşturan Atlı Süvarilerin Ok ile Yay temel silahlarından olup ordu bu iki önemli teçhizat sayesinde vurucu kuşatmalar ile fetihler gerçekleşe biliyordu. Ordudaki Süvarilerin sadece Ok ve yay bulunmaz iken mızrak, savaş baltasının yanında kement de teçhizatlarında bulunuyordu. Özellikle Kış seferlerinde Yaz seferlerine göre daha kalın kürklerle kaftanlar ile kuşanırken özellikle Çin'i fetihlerinin ardından kılık ve kıyafetleri dönüşüme uğrayarak kalın kürk ve deri çizmelerin yerini ipek dokusundan elbiseleri kullanmaya başladıklarını görmek mümkündür.³² Cengiz Han döneminden özellikle bozkır coğrafyasında çevre bozkır kavimleri ile mücadele ağır teçhizatları bulunmaz iken coğrafyalarını aşan fetihlerin ardından özellikle Çin'i fetih etmeleriyle birlikte ağır askeri teçhizat ile karşılaşmalarının ardından Türkistan Coğrafyasına bu askeri teçhizatları taşımaları ile birlikte kullandıkları teçhizatlar tamamen fırlatma teçhizatlardan oluşarak isabetli bir şekilde kuşatmalarda ve istila hareketlerinde nokta atışı vuruşlar gerçekleştirmişlerdir.

İlhanlı Ordusunun Dönüşüm Etmenleri

Cengiz Han döneminden itibaren Moğol ordusu gittikleri coğrafyalarda farklı etmenlere kapılarak oradan kendilerine gerek kültürel gerek teçhizat yönünden değişimlere uğradığını söylemek mümkündür. Özellikle bu değişimi Cengiz Han Çin'i fetih etmesinin ardından giydikleri elbiselerden orduda kullanılan teçhizatların ağırlık hacimlerine kadar dönüşümyaşaması burada görülecek önemli bir soyut örnektir. Fakat sadece istila ettikleri coğrafyadan bu değişimi almaları sadece etkileşim yaşadıkları için değil 1250 yılından itibaren İran coğrafyasına gelen Hülegü döneminde bölgede ki önemli güçleri bertaraf etmiş olsa da Mısır Coğrafyasına hakimiyetini sağlayan Memlukluları bertaraf etmekte zorlanarak bu noktada Cengiz Han döneminden Moğolların ilerleyişleri Yakın Doğu coğrafyasına kadar ilerlemiş olup bu coğrafyada Ordunun gücü yavaş yavaş dağılma noktasına geldiğini söylemek mümkündür. Memluklu ordusunun gerek teçhizat konusunda gerek ise taktiksel anlamda İlhanlı³³ ordusundan daha üstün olması ordu üzerinde taktiksel ile teknik olarak uzun soluklu arayışlara sokacaktır.³⁴ İki büyük devlet arasında geçen mücadelelerin en temel sebeplerine baktığımız zaman Hülegü ile Yakın Doğu coğrafyasına gelen Moğol Orduları Suriye'ye ve Mısır Coğrafyasına hakimiyet oluşturmak istemeleri diğer bir önemli nokta Memluklu Devletinin kendi siyasi sahasını Anadolu Coğrafyasına ve Kilikya, İran'a kadar genişleterek nüfusu bu önemli noktalara iskan ettirmek istemesi iki güçlü devleti her alanda karşı karşıya getirmekteydi.³⁵ Böyle önemli sebepler İlhanlılar-Memlukları sık sık karşı karşıya getirmek iken İlhanlı Ordusu Memluk askerlerine her defasından mağlup olması İlhanlı Ordusu her ne kadar kabiliyetleri yüksek ise bu mağlubiyetlerin teçhizatların yetersiz kalmasından önce karşılaştıkları coğrafyanın şekli ile ekolojik iklimin sunduğu ortamın İlhanlı Ordusunda hafif atlı birliklerin hareket alanlarını kısıtlayan Ribatlar, Su Kanalları, Surlarla çevrili kaleler Yukarı Fırat havzasında bulunan insan yığınları hayvan sürüleri İlhanlı Ordusunun temelini oluşturan hafif atlı birliklerinin hareket ivmelerini kısıtlayarak kabiliyetlerinin tamamını sergilemeyerek birer engel teşkil etmesi ile birlikte savaşlarda ağır donanımlı askeri süvarilerine mağlup gelmesine sebebiyet vermekteydi. İlhanlı Ordusu dar alanlarda verimli bir şekilde bir mücadele veremez iken diğer önemli sebeplerinden birisi kendileri bir Orta Asya

kökenli bir yapıya sahip olduklarından dolayı mütemadiyen arkalarında hep bir insan sürülerinin olduğunu görmek mümkündür. Fakat buldukları Yakın Doğu Coğrafyasına insan akışının Çağatay Hanlığı tarafından kesilmesinin ardından bu mağlubiyetlerin üstüne İlhanlı Ordusunu tamamen zor bir duruma sokacaktır. Yeni taktikler arayışına giren Hülegü Han ve selefleri ile ittifak kuran Küçük Ermeni Krallığı, Kudüs Krallığı, Antakya Prensiği, gibi Hristiyan toplulukları İlhanlı Devletinin hudutlarını korumaktan sorumlu olmuşlardır. ³⁶ görüldüğü gibi İlhanlı Ordusuna yardımcı kuvvetler nazarında girilen mücadelelerde destek sağladıklarını görmek mümkündür. Moğol ordusunun değişimi sağlayan diğer önemli etkenler ise büyük düşmanları olan Memlûklular ile giriştikleri mücadelelerin yanı sıra Çağatay Hanlığı ile de girilen mücadeleler olmuştur bu savaşlar Herat savaşı, İkinci Hıms Savaşı, Üçüncü Hıms Savaşı gibi büyük çapta yenilgilerin Moğol ordusunu yeniden deformasyona soktuğunu ifade etmek mümkündür. Gazan Han dönemine gelmeden önce 1260 yılında gerçekleşen Memlûklar ile savaşta XIII. Yüzyıl'ın Orta Doğusunun kaderini değiştiren Moğol birliklerinin birçoğunun Karakorum'a Mengü Kağan'ın cenazesine katılmaları sayı bakımından az olması da büyük etkenlerden birisi olması karşın birliklerin teçhizatları Memlûklu askerlerinden Moğol birliklerinden daha nitelikli olması ve teçhizat yönünden donanımlı bir şekilde karşılıklarına çıkmaları Moğol ordularının giriştikleri mücadeleden mağlubiyet ile çıkmalarını sağlayacaktır. Bu coğrafyanın dağlık ve engebelik olmasından da Moğol birlikleri açısından bir etken daha meydana gelmiştir. Moğol-Memlûk arasında gerçekleşen bu savaşlar Ayn-Calut savaşından hemen sonra bir değişimin olacağını ilk belirtilerini göstererek bu değişimin Herat Savaşında gerçekleşmesinin ardından Moğol Ordusunun tamamen değişim gerektiğini görmek mümkündür. ³⁷

Sonuç

Bu Çalışmada 1206 yılından itibaren Cengiz Han'ın Moğolistan Coğrafyasında gerçekleştirdiği faaliyetlerden ve Bozkır halklarını kurduğu Moğol İmparatorlunun çatısı altında toplamasından hemen ardından Moğolistan Coğrafyasını aşacak fetihler gerçekleştirmesi kurduğu bu orduda bir disiplinin nasıl işlediğini teşkilatçı yapısı Çin'i fetih etmesinin ardından aslında değişimin Gazan Han döneminde başlamadığını 1217 yılından itibaren başladığını tartışılarak 1250 yılında İran Coğrafyasına gelen Moğol Ordusu burada ekolojik şartlar ve en büyük düşmanları olan Memlûklar ile mücadelelerinde ve Çağatay Hanlığını İkmal yollarını hakimiyeti altına almasıyla birlikte Gazan Han dönemine kadargerek Çağatay Hanlığı ile gerek Memlûk Ordusuyla savaşan bu ordu Doğudan ve Batıdan sıkıştırılmış olup Gazan Han Döneminde en büyük değişimlere uğrayarak Memlûk ve Çağatay Hanlığı ile galibiyet verici sonuçlar elde ederek yeniden Yakın

Doğu Coğrafyasında hakimiyet sağlanmıştır. Bunlar olur iken Gazan Han İskenderiye Limanlarına hakim olması birlikte Batı Hristiyan dünyasından ticari iş birliği içine girmesinin hemen ardından ülkesine askeri teçhizat teminini sağlamış Memluk Ordusundan kuvvetli bir ordu yaratarak Ordu içindenirvana denilecek kadar büyük değişimlere imza attığı tartışılmıştır.

Dipnotlar

¹ Mustafa Uyar, İlhanlı Devletinin Askeri Teşkilatı, s.1

² Evrensel

³ Uyar, s.3

⁴ Uyar, s.4

⁵ Mete

⁶ Mustafa Uyar, “ İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi Askeri yetkililer ve Nitelikler” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi* 49/1 (2009) 33-47

⁷ Tek bir yapıdan türeme

⁸ Zerrin Güral, “ Nöker” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*” (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi 2007), 33.

⁹ Moğollarda ve Türk devletlerinde öncelikli görevi askerlik olup kul ve hizmetkar sınıfı. Bu sınıf Moğol ordusunda ortaya çıkıp Timur Devleti, Akkoyunlu Devleti, Anadolu Selçuklularında belli sınıflarda görülecektir

¹⁰ Uyar, “ İlhanlı (İran Moğolları) Hiyerarşi ve Askeri Yetkiler Nitelikler” ,

¹¹ Uyar, “ İlhanlı (İran Moğolları) Hiyerarşi ve Askeri Yetkiler Nitelikleri

¹² Mustafa Uyar, İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askeri Teşkilatı, s. 10

¹³ Uyar, s. 11

¹⁴ Uyar, s.12

¹⁵ Abdulkadir Yuvalı, Cengiz Han, s. 124

¹⁶ Yuvalı, s. 124

¹⁷ Yuvalı, s.125

¹⁸ Yuvalı, s. 125

¹⁹ Timothy May, Moğolların Savaş Sanatı, çev. Mustafa Uyar, s. 64

²⁰ Uyar, s. 65

²¹ Uyar, s. 65

²² Alaaddin Ata Melik Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa, çev. Mürsel Öztürk, c. I. s. 32 ²³ V.V. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, çev. Hakkı Dursun Yıldız, s. 397²⁴ Uyar, 65

²⁵ Timothy May, Moğolların Savaş Sanatı, çev. Mustafa Uyar, s. 67

²⁶ Bergreen Laurence, Marco Polo Seyahatnamesi, çev. Mine Zeybekoğulları, s. 261

²⁷ Zeybekoğulları, s. 262

²⁸ Hassa Ordusu

²⁹ V,V Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, çev. Hakkı Dursun Yıldız, s. 398

³⁰ Yıldız, s.398

³¹ Yıldız, s. 399

³² George Vernadsky, Moğollar ve Ruslar, çev. Eşref Bengi Öz bilen, s.144

³³ İran Moğolları

³⁴ Mustafa Uyar, İlhanlı Devletinin Askeri Teşkilatı, s.49

³⁵ Uyar, s. 50

³⁶ Uyar, s. 51

³⁷Uyar,s.5

Kaynakça

Yuvalı, Abdulkadir. *Ceniz Han*, Ankara: Ata Yurt Yayınları, 2015

UYAR, Mustafa. *İlhanlı (İnan Moğolları) Devleti'nin Askeri Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020

May, Timothy. *Moğolların Savaş Sanatı*, çev. Mustafa Uyar, İstanbul: Kronik Yayınları, 2023

Cüveyni, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel ÖZTÜRK, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019

Barthold V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul: Kronik Yayınları, 2020

Spuler Bertold, *İnan Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Laurence Bergreen, *Marco Polo Seyahatnamesi*, çev. Mine Zeybekoğulları, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2019.

Vernadsky, George. *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Selenge Yayınları, 2019

Rubruk Von Wilhelm, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat*, çev. Ergin Ayan, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.

Carpini Plano, *Moğolistan Seyahatnamesi*, çev. Ergin Ayan, İstanbul: Gece Yayınları, 2019, Kronik Yayınları.

UYAR, Mustafa. " İlhanlı (İnan Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi Askeri Yetkililer ve Nitelikler, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Dergisi 49\11 (2009) 33-47

Güral, Zerrin, " Nöker" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara) İslam Araştırmaları Merkezi 2007, (33-4).

YERGINİN TARİHİ VE GÜNEY AZERBAYCAN’DA SATİRE Serkan YÜKSEL

Edebî eserlerde alay, eleştiri ve yergi Yunan edebiyatında doğmuş, “satir” adını almış; ama bir tür hâline gelmeyerek komedilerin içinde ya da ünlü belagatçıların metinlerinde (sermon) kalmıştır. Biz bu sanata ilk defa Roma’da rastlamaktayız. 18. yüzyıla kadar “satir” tabirinin Yunan mitolojisindeki “satyr” figürünün isminden türediğine inanılmış, daha sonraları ortaya çıkan bazı belgelerle Roma’da “satura” adlı bir edebiyat türü olduğu görülmüştür. Romalı söz ustası Quintilianius’un “en azından hiciv tamamen bize aittir.” (*Lat. satura quidem tota nostra est*) sözü “Satura”nın Roma’da ortaya çıktığının kanıtı olarak gösterilmiştir. “Satura” Latince’de çeşitli meyvelerle dolu bir kap “veya” rengarenk bir tas” anlamına gelmekteydi. İsa’dan önce 200 yıllarında Romalı şair Ennius ilk kez, eğlendirici, eğitici şiirlerinin yer aldığı dört kitabını konuları ve vezinlerinin çeşitliliği dolayısıyla “saturae” diye adlandırmıştır. Bu günkü anlamda “satir”- hiciv türüne edebiyatta yerini veren ilk şair ise Romalı Lucilius olmuştur. Lucilius yazmış olduğu “alaylı şiirlerini” “saturae” diye adlandırmış ve böylece “saturae” sözcüğü de esas nesnel anlamından başka yeni bir anlam kazanmıştır: Alaylı şiir!

Ansiklopedik Edebiyat Terimleri sözlüğünde “satir” terimi Batı kültür ve edebiyatında hicve ve hezele verilen isim olarak toplumdaki bir olumsuzluğu iğneleyici bir dille anlatan ya da bir kişinin kötü yönlerini, olumsuz tavır ve davranışlarını hicvederek gözler önüne seren metinlere verilip bu metinlere satirik denildiği şeklinde tanımlanmıştır.

Batı’da satir, gelişimini iki koldan sürdürmüştür. Bunlardan ilki, Roma’nın takipçisi olarak kabul edilebilecek manzum ve klasik örneklerdir. Diğeri ise Mennipus tarzı olarak adlandırılan öykülemeye dayalı gelenektir. Manzum ve mensur parçalardan ortaya çıkmış Menippus tarzı başlıca iki ayrı şekil gösterir. Bunlardan ilki mitolojik anlatılara dayanırken diğeri gerçek hayat üzerinde temellenir. Her iki örnekte de amaç toplum içindeki düzensizlikleri, yöneticilerin özensizliğini şakacı bir tavırla gözler önüne serip eleştirmektir.

Orta çağdan sonra satir için çok verimli bir döneme girilir. Bu verimli dönemin ilk tohumları İngiltere’de atılmıştır. İngiltere’de Chaucer, Langland, Plowman, Villon gibi kişiler bu türün lokomotifleri olmuştur. Bu tür 13.yüzyıldan 17. yüzyıla kadar popüler bir konumda kalmıştır. Bu türün dünyaca meşhur olmuş bir ürünü de Thomas More’ye ait olan *Ütopya* kitabıdır. Erasmus da yine *Deliliğe Övgü* kitabıyla bu türün en başarılı örneklerine dâhil edilebilecek bir eser kaleme almıştır. Erasmus’un kitabının önsözü aslında satirenin bir tanımı olabilir:

“Kalemimi öyle usturuplu kullandım ki, iyi niyetli bir okuyucu insanların canını acıtmak yerine onları eğlendirmek istediğimi kolayca anlayacaktır. Çünkü ben Iuvenalis’in yaptığını yapıp kusurların üstü örtülü çöplüğünü eşelemedim, iğrençlikler yerine gülünecek şeyleri göstermeye çalıştım.”

Manifesto sayılabilecek bu önsöz İngiltere’de satire türünün temelini göstermesi açısından önemlidir. Bu eserler ilk örnekler olarak gösterilse de 20. yüzyıla kadar bu türde eserler verilmeye devam edilmiştir.

Dünyanın doğusuna doğru geldiğimizde ise satir kelimesinin karşılığı olan *hiciv* kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. Aslı Arapça ‘hecv’ ve ‘hicâ’ (هجو – هجا) olan *hiciv* bu kelimelerden türemiştir. Hecv zaman içinde Türkçe telaffuz ve ses özelliklerine uyarak *hiciv* şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. *Hiciv* türünü ilk olarak İran özelinde değerlendirirsek karşımıza ilk olarak *Şehnâme*’nin yazarı *Firdevsî*’nin Gazneli Mahmud için yazdığı düşünülen *hicviye* çıkmaktadır. Her ne kadar bu *hicviyenin* orijinal olmadığı, *Şehnâme*’den parçaların bir araya getirilmesiyle oluşturulduğunu düşünen araştırmacılar olsa da biz bu örneği buraya dâhil etmeden geçemeyiz. Bu dönemde ve coğrafyada tartışmaların, kavgaların temelini din ve mezhep çatışmaları oluşturmaktaydı. Çoğunluğu Sünnî olan o dönem hükûmetleri tarafından, karşı düşüncüyü benimseyen Şii, Karmatî, Mutezilî ve felsefeci muhaliflerin takibe alınması nedeniyle, söz konusu hükûmetlerin yöneticileri, Şii mezhebine bağlı olan Nâsır-ı Husrev (ö. 1088) ve benzeri bazı şairler tarafından *hicvedilmiştir*. Bu dönemde satire değişik türler içerisinde kullanılsa da onun yaygınlaşması ve bir akım hâline gelmesi Mâverâünnehir bölgesinde yaşayan Selçuklu dönemi şairi Sûzenî-i Semerkandî (ö. 1173) tarafından gerçekleştirilmiştir. O dönemde yaşayan Velvalcî, Gaznevî, Nâsır-ı Hüsrev gibi kişiler bu akımın başını çekmiştir. Bu yazarlar ve adı sayılmayan daha niceleri genel olarak din ve mezhep problemlerinin yanında, yöneticilerden hak ettikleri ödülleri alamamaktan da yakınmışlardır. Moğol istilasından sonra ise sosyal *hiciv* yerini siyasal *hicve* bırakmıştır. Bu olaydan sonra edebî eserler siyasal olarak eleştiri temelinde gelişmeye başlar. Bu edebî akım doğal olarak Azerbaycan ve bugün İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Güney Azerbaycan bölgesinde de yayılmıştır. Bu bölgede ise bu akım *satire* adı altında gelişmiştir. *Satire* kavramı Azerbaycan edebiyatında önemli bir tür olarak yer almaktadır. Kimi şairlerin amacı aynı kültürü, dini, siyaseti paylaştığı insanları aksaklıklarla yüzleştirerek kendi idealine davet etmekken; kimi şairler de aksaklıklara karşı uyarıda, tembihte bulunmak yerine o kurumu, kişiyi veya olumsuz bir vakayı tahrip etmeyi tercih etmişlerdir. Nitekim bunun örnekleri Türk

edebiyatında da mevcuttur. Klasik edebiyatımızın usta ismi Nef'i eleştirel şiirler kaleme almıştır. Ancak onun “Sihâm-ı Kazâ” adlı eseri hicvinin en tahrip edici olduğu eser olarak bilinir. Bu tip eserlerde yanlışlara, hatalara, adaletsizliklere karşı öfke duygusu şiire hakimdir. Bu özelliklerle Batı edebiyatındaki hümor ve Doğu edebiyatındaki aynı şey gibi görünse de aslında birbirlerinden belli noktalarda ayrılırlar. Bu durumu Feyzulla Qasımzadə şu şekilde ifade eder:

“Satira, ədəbiyyatda gülüşün ən şiddətli növüdür. Mənasız hırıltı, boş rişxənd və yersiz istehza satiraya yabançıdır. Satira mənalı, ciddi, qəzəbli və məhvedici bir gülüşdür. Bu əsas xüsusiyyəti ilə satira yumordan fərqlənir. Lakin eyni zamanda bunlar bir-birinə zidd deyildir, bunların hər ikisi ictimai eyiblərə qarşı çevrilir. Hər bir kamil satiranın əsasında dərin bir yumor vardır.”

Yukarıdaki açıklamada görüldüğü üzere *satire / satira* satır altı mesaj verme ve okuma sanatıdır.

Bilhassa 19-20. yüzyıllarda dünyanın farklı yerlerinde emperyal devletler mütemadiyen baskılarını hissettirmiştir. Dünyanın batısında bu rolü Almanya üstlenirken doğusunda ise Rusya görülmekteydi. Almanya'nın Hitler ile başlayan soykırımcı tutumu Ruslarinki kadar dünya kamuoyunda yer bulamamıştır. Fakat bu durum doğru analiz edilmelidir. Almanya sarf güce dayalı bir asimile ve ari ırk oluşturmayı hedeflerken Rusya bunu daha çok kültürel anlamda yapmaya çalışıyordu. SSCB bloğunda olan ülkelerin kültürel değerleri hiçe sayılıyor ve yok ediliyordu. Buna itirazın cevabı ise ölümdü. Sosyal durumun bu şekilde işlediği bir zamanda toplumun ileri gelenleri dertlerini anlatmak için edebiyatı kullanmaya karar verdiler. Edebiyat ile yapacaklarını ise yazıda Güney Azerbaycan özelinde inceleyeceğimiz *satira* yöntemi ile yaptılar. Bu yöntem sembolizme dayalıydı. Yani edebiyat ve fikir adamları sorunlarının faili olarak kendilerini değil başka varlıkları gösteriyorlardı. Bu durumla farklı coğrafyalarda da karşılaşmaktayız. Örneğin bunun izlerini Cengiz Aytmatov'da çok net bir şekilde görmekteyiz. Onun kitaplarında kötü adamlar mutlaka ülkeye kuzeyden gelir, kötü insanların isimlerinde mutlaka bir Rus izi görülür. Buna en güzel örneklerden birisi de *Dişi Kurdun Rüyaları* kitabındaki *Orozkul* kahramanıdır. Dünyanın doğu ve batısında durum böyleyken iki bloğun arasında kalan yerde ise aynı zor şartların yaşandığı bir ülke daha vardı: İran. Resmî olarak İran desek de bu sorunun yaşandığı bölge bilhassa Kuzey İran yani esasıyla

Güney Azerbaycan'dı¹. Çeşitli siyasi olaylar neticesinde Azerbaycan'a ait olan bir bölgenin İran'a bırakılmasının çeşitli sorunlara yol açacağı muhakkaktı. Bu sorunların dile getirilmesi ise dünyanın çeşitli yerlerindeki Türklerin de tecrübe ettiği üzere ölümle sonuçlanıyordu. Bu sebepten de bölge edebiyatçıları ve fikir adamları sorunlarını dile getirmek için aynı yola başvurdu: Edebiyat. Konu özeline gelmeden ise coğrafyada yaşanan sorunlar ve bu sorunların sebeplerinin izah edilmesi yerinde bir gereklilik ve konunun daha iyi ifade edilebilmesi için gerekli zemini hazırlayacak önemli bir konudur.

1- Türkmençay Antlaşması

İlim ve sanata çok önem veren ve büyük bir devlet adamı olan Nadir Şah Afşar hem Osmanlı hem de Safevi toplumu içerisindeki önemli bilim ve sanat adamlarını bir araya getirmiştir. 1747 yılındaki ölümünden sonra ise Azerbaycan içerisinde 25 farklı hanlık ortaya çıkmıştır. Bu hanlıkların hepsi Azerbaycan topraklarında yönetim hakkını kendilerinde görmüştür ve aralarında mücadeleler başlamıştır. Bu durumun neticesinde ise karmaşayı fırsat olarak gören Rusya; Erdebil ve Urumiye başta olmak üzere Azerbaycan'ın güneyinde kalan toprakları işgal etmiştir. Bölgede meskûn halk ellerinden parçalanıp giden toprakların acısını yaşarken *Türkmençay Antlaşması* 1828 yılında imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Aras Nehri sınır olarak çizilerek bölge ikiye ayrılmış ve güneyde kalan bölge resmî olarak İran'a bırakılmıştır. Ali Kafkasyalı'nın belirttiğine göre halk arasında "Aras" kelimesi hâlâ ayrılığı ifade etmektedir. Bu konuyla ilgili şiir örneklerini Ali Kafkasyalı şu şekilde sıralamıştır:

*"Araz'ı ayırdılar,
Su ile doyurdular,
Men senden ayrılmazdım,
Zülm ile ayırdılar."
Araz, Araz, han Araz
Deryaya ahan Araz,
Sévgilim o taydadır,
Gel éyleme ğan Araz!"*

¹ Türkmençay Antlaşması ile bölge ikiye bölünmüş ve esasında Azerbaycan'a ait olan topraklar İran devlet sınırlarına dahil edilmiştir. Bugün İran'ın kuzey bölümünde nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturur.

Âşık, şair Yedullah Şekibî, bu ayrılığı “Bu tayda özümem, o tayda gözüm!” adlı şiirinde şöyle dile getiriyor:

*“Bu tayda bala var o tayda ana,
Néce itgin düşdük here bir yana?
Ġarşımnda boyanır Ġardaşım Ġana,
Néce hönkürmüyüm, men néce dözüm?
Bu tayda özümem, o tayda gözüm!
Men hesret bahıram Araz lam ahır,
Dillenmir Ġelbimi yandırır yahır,
Déyirler vetenden vetene bahır
Kim dözer bu derde, dé, men de dözüm,
Bu tayda özümem, o tayda gözüm!”*

2- Bir Kılıcın İki Yüzü: Mezhep Çatışmaları

İran tarihin en eski çağlarından bu zamana kadar çeşitli dinlerin barındığı bir coğrafya olarak dikkat çekmektedir. Zerdüştlük, İslamiyet, Mezdekîlik gibi dinleri tarih içerisinde bünyesinde barındıran İran, Safevi Devleti zamanında artık bir mezhep devleti hâline gelmeye başlamıştır. İnsanların bu gergin pozisyonundan emperyal devletler de faydalanmıştır. Fransa, İngiltere ve Rusya gibi devletler, İran’daki ayrılığa düşmüş insanlar arasında nifak tohumları ekmiştir. Bu sayede karışıklıklar hat safhaya ulaşmıştır ve artık İran’da yönetim görünürde hükümdar elinde olmasına rağmen aslında bu emperyal devletlerin eline geçmiştir. Bahaîlik olayları gibi mezhepler arası olaylar da arttıkça halk artık bu kavgalardan bıkmaya başlamıştır ve bunun neticesinde de bu durum edebî eserlere yansımıştır. Buna bir örnek olarak Muhammet Emin Dulsuz’un şiiri gösterilebilir:

*“Bilmirem, Yâ Reb, yéne Ġelbimde bu ĠovĠa nedir?
Âhir-i ömrümde bu başımdaki sévda nedir?
Ġâh çeker déyre, geĠi büthâne, Ġâhi mescide.
Bilmerem, mescid nedir, hem déyr ü kelisa nedir?
Her ne gezdim mescid ü méyhâne vü büthâne,
Bilmedim kimdir Müselman, kâfer ü tersa nedir?
AĠilem, ya cahilem, ya mö’minem, ya kâferem?
Bilmedim câhil nedir dünyade, ya dâna nedir?
Zâhid ü müfti vü şeyhü şehne, ya zôhd-i feseĠ,*

Nur ü zülmet, heyr ü şer, ya zişt, ya ziba nedir?”

Burada şairin rahatsız olduğu konular çok açıktır. Din ve mezhep tartışmalarının getirdiği gergin ortamdan, bu kavgaların sebepsizliğinden şikâyet etmektedir. Başka şairlerin de bu minvalde şiirleri mevcuttur. Bazı şiirlerde insanların ölmesinin gereksizliği üzerinde de durulmuştur.

Bu olayların devamında ise sosyal olarak yozlaşmaların baş gösterdiği Ali Kafkasyalı tarafından belirtilmiştir. Artık kavgadan ve sorunlardan bunalan halk dünyaya sadece kendi çıkarlarının penceresinden bakmaya başlamıştır. Buna sebep olan en büyük etkenlerden birisi de artık yönetimdeki ağırlığını emperyal devletlere bırakan devlet başkanlarıdır. Halkın sorunları artık önemli bir mesele olmaktan çıkmıştır. Bu durum Osmanlı Devletindeki Lale Devri’ni anımsatmaktadır. Dönemin bu rahatsız edici durumu da edebiyatta kendisine yer bulabilmiştir:

“Millet düşüb ne ateşe gör, sen de düşmüşen,

Geh dübbe, gâh meshere, geh telhek eşğine.

Vêrdin tamam-i sadelere menseb ü legeb,

Satdın hamı reyyeti bir göyçek eşğine.

...

Gelmir kömürçü şehre, kaçır yağçı gorhudan,

Vurdun ne sedmeler bize bir zuzek eşğine.

Getdin ne gedri başımıza çirkin işleri,

Dözdük ki, belke, hetm ola bir göyçek eşğine...”

Buna ek olarak ise bölge halkının yaşadığı sorunlar şu şiirde de dile getirilmiştir:

“Héyretde goydu âlem-i İslâmu “Şerg-i Rus”,

Üzden niğabın açdı bu Türkizeban erus.

...

Bîdâr élır yatanları évlerde, çün horus.

Tâ éylesin bu millet-i İslâmu müttefiğ,

Her yana yazdı nâme-yi tebliğ elerreus.

...

*Tehsil-i élm-i elsine lazımdı bu zaman,
İster zeban-i haric ola, ya lisan-i Rus.
Ét kesb-i élm ü sen 'et ü fenn-i ziraeti,
Besdir hedıs-i Rüstem ü Söhrab ü Eşkebus.
Düşdü tamam dövlet ü millet mezellete,
Ne şehr-ü behr ğaldı, ne mahi, ne bir fülus.
Simurğ üruc éleyib Kûh-i Ğaf'ıldan,*

Mezhep çatışmalarından sonra ise bölgede cereyan eden bir diğer önemli olay da milliyetçilik hareketleridir. Bölgede 1908, 1918, 1945-46 yıllarında bağımsızlık amacıyla birçok girişim gerçekleşmiştir. Bölgede ağırlıklı olarak gücü hissedilen Rusya'nın zayıfladığı her anda bir girişim olmuş fakat bu girişimler başarısızlıklarla neticelenmiştir. Bu durum edebiyatta da kendine yer bulmuştur:

*Öz növüne heyanet éden bîşeref kişi,
Ümmid-i héyr sende Müselmane ğalmadı.
Ne hidmet éyledin vetene, halğa, millete?
Senden vetende millete kârhane ğalmadı.
Éyle ğüman éyleme dünya ğalar sene,
Senden ğabağ deden kimi héyvana ğalmadı.
...
Va{tın yéterse, sen de gédersen, sefêh kişi.
Bu köhne déyridir ki, beye, hane ğalmadı,
Biğaneler yéyer malını, arvadın alar.
Oğlun déyer: Dede, pulun éhsane ğalmadı.
...
Çoh varlı öldü, arvadı gördük bu şehrde,
Ahtardı, tapdı, gétdi bir oğlane, ğalmadı.*

Bu şiirde şair başarısızlık sebebi olarak gördüğü bir hususu dile getirmiştir. Bu gibi edebî örneklerin sayısı artırılabilir.

Yukarıda özetlenen sebepler bu maddelerle sınırlı olmasa da temel olarak Güney Azerbaycan bölgesinin dönemindeki siyasi ve sosyal şartlarını analiz etmede önemi haizdir. Bahsedildiği gibi bölgede iç karışıklıklar hat safhadaydı. Emperyal devletlerin etkisi son derece hissediliyordu ve açıklamalardan da çıkarımlarla söylenebilir ki karışıklıkların esas kitlesi halkın tabanı değildi. Halk arasında edebî eserlerin muhtevasından yola çıkacak olursak bu kavgaların sebepsiz ve gereksiz bulunduğu yorumu yapılabilir. Hâl böyleyken bölge insanları rahatsızlıklarını dile getirmek istemişlerdir ve bu gayet insanî bir tutumdur. Ancak bölge yönetimi üzerinde yoğun bir etkisi olan Ruslar, itiraz kabul eden bir millî hafızaya sahip değildir. En güzel örneklerini Kırgızistan Çon-Taş'ta¹, Kırım Arabat'ta² da görüldüğü üzere Ruslar için sadece Türk olmanın cezası bile ölümdü ki yönetime itiraz etmenin de cezasının bundan farklı olmayacağını bölge halkı da biliyor olmalıdır. Bu sebeple baskı altındaki her toplum gibi Güney Azerbaycanlı Türkler de sembolizm esasına dayanan *satirizm* yöntemini eserlerinde kullanmaya başlamışlardır.

Güney Azerbaycan'ın yukarıda mezkur şartlarından dolayı, edebiyat içerisinde Satirizm akımına yönelmiş olduğu muhakkaktır. Özellikle bazı edebiyatçılar, toplumun sesini dile getirmek için bu yöntemi fazlaca kullanmıştır. Bu bahsedilen edebî ürünlerin icra yeri ise – büyük bir oranla- *Molla Nasreddin* dergisi olmuştur. Bu dergi hem güney hem de kuzey Azerbaycan'da yayım hayatını sürdürse de özellikle 19. ve 20. Yüzyıllarda bu konulara eğilmiştir. Bu dergi içerisindeki metinlerin incelemesinden önce dergi hakkında genel bir bilgi vermek doğru olacaktır.

Molla Nasreddin Dergisi

Molla Nasreddin dergisi yayım hayatına 1906 yılında Tiflis'te başlamıştır. [Celil Memmedguluzade](#) editörlüğünde yayım hayatına başlayan dergi haftalık olarak çıkmıştır. Bu dergi Azerbaycan'da mizahi eksikliği tamamlamıştır. Ancak o dönemde Azerbaycan'da

---

¹ İçlerinde Cengiz Aytmatov'un babası Törekul Aytmatov'un da bulunduğu bir grup aydın gizlice evlerinden kaçırılıp infaz edilmiş ve yıllar sonra bir evin bahçesindeki kuyuda onlarca insanın kemikleri bulunmuştur. Bu olay literatüre *Çon Taş Katliamı* olarak geçmiştir.

² 1944'lü yıllarda Rus devleti Kırım'daki insanları Türkistan bölgesine sürmek istiyordu. Bir gece ansızın Kırım'a girdiler ve insanların 2 saat içinde evlerini boşaltmalarını ve gemilerle Türkistan'a sürüleceklerini söylediler. İnsanlar bölgeden ayrıldıktan sonra bir küçük kız vasıtasıyla bir köyün sürülmeyi unuttuğunu fark ettiler. Bunun devamında ise o insanlar gemilere bindirildi ve Karadeniz'de batırıldılar. Bu olay literatüre *Arabat Katliamı* olarak geçer.

Azərbaycan Türkçəsi ilə yayım etmək üçün Çarlık Rusya'dan izin almaq gerekliydi. Derginin Türkçe yayımlanabilmesi için Çarlık Rusya'sından izin alınması pek kolay olmamıştır. Celil Memmedguluzade ve Ömer Faig'in daha önce yaptıkları teşebbüsleri geri çevrilmiştir. Molla Nasreddin'in ise ancak merkezin belirlediği bir program dâhilinde çıkarılmasına izin verilir. Dergi, o yıllarda Azərbaycan Türkçəsi ilə yayımlanan birkaç gazete ve dergiden biri olur. Bu nedenle Azərbaycan edebiyatında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bu sürecin ardından yayım hayatına başlayabilmiştir. [Celil Memmedguluzade](#), dergide Molla Nasreddin takma adıyla bir yazı yazmış ve o yazıda da derginin amacını dile getirmiştir:

Sizi Deyib Gəlmişəm

Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim Müsəlman qardaşlarım.

O kəsləri deyib gəlmişəm ki, mənim sohbətimi xoşlamayıb, bəzi bəhanələrlə məndən qaçıb gedirlər, məsələn, fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, dərviş nağılma qulaq asmağa, hamamda yatmağa və qeyri bu növ vâcib əməllərə.

Çünki hükemâlar buyurublar: “Sözünü o kəslərə de ki, sənə qulaq vermirlər”.

Ey mənim Müsəlman qardaşlarım. Zəməyə ki, məndən bir gülməli söz eşidib, ağzınızı göyə açıb və gözlərinizi yumub, o qədər “ha-ha” edib güldünüz ki, az qaldı bağırsaqlarımız yırtılsın və des-mal əvəzinə atəklərinizlə üz-gözünüzü silib, “lənət şeytana” dediniz, vaxt elə gümân etməyin ki, Molla Nəsrəddinə gülürsünüz.

Ey mənim Müsəlman qardaşlarım. Əgər bilmək istəsəniz ki, kimin üstünə gülürsünüz, o vaxt qoyunuz aynanı qabağımıza və diqqətlə baxınız camâlımıza.

Sözümü tamam etdim, ancaq bircə üzrüm var: məni gərək bağışlayasınız, ey mənim Türk qardaşlarım ki, mən sizlə Türkün açıq ana dili ilə danışırım.

Mən onu bilirəm ki, Türk dili danışmaq eyibdir və şəxsin elminin azlığına dələlət edir. Amma hərdənbir keçmiş günləri yâd etmək lâzımdır; salınız yâdınıza o günləri ki, ananız sizi beşikdə yırğalaya-yırğalaya sizə Türk dilində lay-lay deyirdi və siz qulaq ağrısı səbəbinə sâkit olurdunuz.

Âxırı bîçârə ananız sizə deyirdi:

-Bala, ağlama, xortdan gələr, seni aparar. -Və siz dəxi canınızın qorxusundan səsinizi kəsib, ağlamaqdan sâkit olurdunuz.

Hərdənbir ana dilini danışmaqla keçmişdəki gözəl günləri yâd etməyin nə eybi var?

Görüldüğü gibi ve bu konu hakkında araştırmalar yapan kişilerce söylendiği üzere bu derginin çıkışında anadili konusunun önemi haizdir. İngilizce, Rusça, Farsça vs. kullanılan bir bölgede asli unsur olan Azerbaycan Türkçesinin önemi bu şekilde ifade edilmiştir. Azerbaycan Türkçesi konuşmanın ayıp olduğunu ya da statü olarak aşağı kesimi ifade eden bir durum olduğu düşüncesine karşı *Mən onu bilirəm ki, Türk dili danışmaq eyibdir və şəxsin elminin azlığına dələlət edir. Amma hərdənbir keçmiş günləri yâd etmək lâzımdır; salınız yâdınıza o günləri ki, ananız sizi beşikdə yırğalaya-yırğalaya sizə Türk dilində lay-lay deyirdi və siz qulaq ağrısı səbəbinə sâkit olurdunuz* ifadesi oldukça önemlidir.

EDEBÎ YAZILAR

BOZKIRDA BOZLAK SESLERİ

“Bozkır; uçsuz bucaksız, insan ise küçüktür.

İnsan, güçlü ve hünerli olmalıydı burada...”

Cengiz Aytmatov

Bozkır çıplak bir yalnızlığın adıdır...

Boz toprakta rızkını arayan insanın hüznü bir haykırışıdır bozlak.

Bozlak, dayanılmaz hasretlerin,
akıl almaz kahramanlıkların,
kılıç zoruyla sağlanan iskânların,
sürüp giden aşiret kavgalarının,
Kerem yanığı sevdaların,
göç eden Türkmenlerin Türküsüdür.

Umudunu yitirmeyen yoksulların ortak bir yakarış dilidir bozlak.

Bozlakta isyan yoktur,
ıstırap iniltilerinin ince bir sızısı vardır,
hüznü gözlerden yaş olup damlayan.

Anadolu semasının altında bir akşam vakti, kerpiç duvara

yaslanıp Tanrı'ya meramını açmak
içini dökmektir bozlak.

Bozlak, boz toprağın sesidir,
yel tozunu kaldırdığında,

önüne alıp götürdüğünde gevenleri.

Acısı yüreğe düşen bir bıçak yarasıdır bozlak,

Ağlaması göze düşen,

üzüntüsü yüze düşen,

uğunması dize düşen...

Bozlak, Avşar ellerinin ağır ağır gitmesi, kalkıp göç etmesidir.

Feryadını dinleyenlerin feth olunması ve feryadıdır.

İçindeki derdin anlaşılmasıdır bozlak.

Bozlak, Lokman Hekim'in tedavi için verdiği ilacın yaraları azdırmasıdır.

Yaylada yazıda bir göç çılgılığıdır bozlak,

mayası naralarla yoğrulmuş.

Alnı akıtmalı tayların kişnemesi,

karagöz kuzuların melemesi,

bozca potukların bozulması ile

çiğdem kokulu dağ rüzgârlarının

uğultularının Türkmen'ce söylenmesidir bozlak.

Senin ellerine çisil çisil iner yağmur,

sarar bir anne merhametiyle nasır aralarını.

Sen Anadolu toprağı gibi cömertsin

vefalsın,

yaralsın.

Bu yüzden Türkülerin bozlaktır, ilhamını asırlık bekleyişlerden alan,

tabiatın sesidir, boran uğultusudur,

sel gürleyiştir.

Sarı buğdayın boyun büküşüdür hasretlere...

Düşmana karşı koyuştur;

Yaradan'ın bağışlamasına sığınmaktır;
bozlak, Oğuz'un duygu yumağıdır, söylendiğinde ağlatan,
duyulduğunda sızlatan...
Kıraç bozkır toprağının ürününü hasat ederken
koparılan feryattır bozlak.

Kerem yanığıdır bozkırın sevdaları...

Aşkı söyleyemeyecek kadar utangaç,
inkâra yönelmeyecek kadar edepli,
acısını yüreğine gömecek kadar erdemli
olan kavruk insanların iniltisidir bozlak.

Boz toprağın üstünde Tanrı'ya yakarıştır.

Ay ile halleşmek,

karayel ile dertleşmektir.

Ahları göğü sarsan bir çığlıktır.

Bozlak, ümitlerine ayaz değen insanın sızısını içine

ılgıt ılgıt akıtmasıdır.

Kerpiç evlerin hicranı,

gurbetlerin ağıtıdır.

Dayanılmaz hasretlerin, zamansız gidişlerin

hüzünlü sesidir.

Eylem ve kederle yoğrulmuş gözyaşındır bozlak.

Göçüdür, zorla göçürölmüşlerin.

Felekle hesaplaşmaktır bozlak ve her seferinde yenilmektir.

Oğullara öğüttür, asırların birikiminden cömertçe dağıtılan.

Uzak yola gönderilmiş yiğitlerin ardından

anaların iç çekişidir, gözyaşlarıyla.

Yüzü küskün olsa da kalbi barışık olanların ezgisidir bozlak.

Uzun yollara düşer bozkırın oğulları...

Eski çağlardan kalma bir acının yüzü

Kerpiç duvara yaslanmış oturur öylece

Irmak ırmak derin çizgileriyle ağlar yalnızlık

Uzun yola gönderilmiş oğulların kederi gözlerde büyür

Haber getirmez göçmen kuşlar çiçek açınca ağaçlar

Yakup'un çilesini artırır ancak Yusuf'un hasreti

Haneler gurbet ocağına döndü kapılar kapandı bir bir

Uğursuz baykuşlar tünedi viran oldu yuvalar

Hüzünler dolaştı sokaklarında boynu bükük ağıtlarla

Ufuklar yasta umutlar tükeniyor günle beraber

Yüreğe düşüyor yüksekten ve derinden göğün buğusu

Yorgun bakıyor hayata ikinci güneşi dertler içinde

Bir gönül sızısıdır hatırası yitik aşiretin

Yaylalarda izi kalmamış oğulların, ses yok seda yok

Bu fetrete bakıp maveradan yasını tutuyor mezar taşları...

Ahmet URFALI

BUZ KIRAĞI

Kor gibi yalnızlık yanı başımızda duran

Ve amansızca bir sođuk iliklerimizde

Kim yakan aşkımızı gözlerime dolduran

Bir kelebek misali maviliklerimizde

Ey ebedî haykırışların sonsuz durağı

Zamansız gelen ayrılık omuzlarımızda

Yeşil yapraklarıma doluşan buz kırağı

Damla damla bırakıyor bana karanlığı

İlhami KOÇ

HİLKAT

Yolumu aydınlatandan aldım merhabanı
Sağ elimi sol tarafıma koydum
Tebessüm ederek
Muştı bildim hakikatini çünkü âdemim
Bazen bir buğday başağında
Bazen bir nar tanesinde
Fakat kimsesiz değilim varlığın kendisiyim
Öyle işlenmiş ruhuma
Öyle sunulmuş dimağıma
Yolumu aydınlatandan öğrendim hikâveni
Hissedir aldanmamak
Hissedir af dilemek
Bir varlıkta senmişsin varlığın kendisinde
Öncen yokmuş hilkatte
Öncen varmış hakikatte

Feyza ÂŞIK

KARLI BİR AKŞAMDA AĞAÇLARIN YANINDA DURMAK¹

Çeviri: Berkant BİLEK

Whose woods these are I think I know.

His house is in the village though;

He will not see me stopping here

To watch his woods fill up with snow.

My little horse must think it queer

To stop without a farmhouse near

Between the woods and frozen lake

The darkest evening of the year.

He gives his harness bells a shake

To ask if there is some mistake.

The only other sound's the sweep

Of easy wind and downy flake.

The woods are lovely, dark and deep,

But I have promises to keep,

And miles to go before I sleep,

And miles to go before I sleep.

---

¹ Robert Frost'un "Stopping By Woods On A Snowy Evening" şiiri.

Sahibini tanıyorum bu ağaçların.

Ancak uzakta onun evi o köyde;
Görmeyecek ben ormanda, buradayım
Bakıyorum kaplanıyor ağaçlar kar ile.

Şaşırıyor olmalı küçük atım
Kervan geçmez bu yerde durmamıza
Arasında donmuş göl ve ağaçların
Yılın en koyu karanlık akşamında.

Titreşiyor zincirleri koşum takımlarının
Hata mı ediyoruz burada olmakla.
Hafifçe yağan karın ve rüzgarın
Uğultusunu duyuyorum yalnızca.

Ağaçlar güzel derin ve koyu,
Fakat tutulacak nice sözlerim var,
Uyumadan gidilecek uzun yollarım var,
Uyumadan gidilecek uzun yollarım var.

TURAN'A DOĞRU (ÇIYIRDI ANA)

Manas'ı emziren Çıyırdı Ana,
Tanrı hakkı için beni de emzir!
Ayrılık zehrini içirme bana,
Her dertten bin beter, yaman bu zehir.

Yüreğimin teli yaman inilder,
Komuza ohşayıp onun ahvali;
Isık'tan su içsem belki serinler,
Gözümde bir ateş yârin hayali.

Uluya uluya bozkurtlar gibi,
Geceleyin aşam Tanrı Dağı'ndan;
Yol kesip can alan haydutlar gibi,
Ben de gül isterim yârin bağından.

Şafak söktü seher yeli uyandı,
Benim kara bahtım hiç uyanmadı.
Bölük bölük düşman geldi dayandı,
Bu gönül hasrete hiç dayanmadı.

Umay Ana kız-geline yâr oldun,
Benim de gönlüme yâr olsan ne var?

Derman umanları arayıp buldun,
Benim de yârimi bir bulsan ne var?

Üstümüzden bu belayı savalım,
Ölü toprak bir bahara uyansın.
Kara dinli, kara kışı kovalım;
Bağ-bahçemiz, gül-çiçeğe boyansın.

Benim bahtım buz tutmasın bu yerde,
Naymanların çadırı dek ak olsun.
Dermanı var bu yerlerin bu derde,
Emzir beni, zehir dönüp pak olsun.

Talas'ta kırayım puştun belini,
Tutmasın tırnağı kolu kırılsın;
Keseyim yılanın çatal dilini,
Sararsın yaprağı, dalı kırılsın.

Sende yiğit, sende hüner oldukça,
Kimse bize eğri gözle bakamaz.
Er balası ata öcün aldıkça,
Dünya gelse bu birliği yıkamaz.

Anavatan Atayurt'tan ayrılmaz,

Ben ela gözlümden ayrılalım mı?

Bir taş taş, destek olsa devrilmez;

Ben de yalnız kalıp devrileyim mi?

Er-Manas'ın, Kurmanbek'in anası;

Ben de Türküm, Oğuz Kağan oğluyum.

Bu yerdedir, bu gönlümün sunası,

Emzir beni, ben de Turan oğluyum!

Seyfettin GELEKÇİ

NÂME-İ HİCRÂNMEÂL

Hurşidâ! İstemem eyleme tulû der-imtidâd-ı deh-rûz
Olmasın rovşenâyî hâle-i mâh ile şebân deh-rûz

Bîhûde figân eyleme bu bâğçe-i metrûkta andelîb
Zîrâ bu kişver-i Kenân'da açmayacak gülân deh-rûz

Bu ziyâ şem değil, teb-i figântîz-i iftirâkımdır
Pervâz kılma pervâne bu muhît-i kulbe-i ahzân deh-rûz

Başım üzre dolaşib durma sen de ey ebr-i dürûg-zen
Seylân serinletmez dili olmuştur puter-i hicrân deh-rûz

Ey rakîb! Lâneñe çekil üstühân yala dil-ferâhâne
Seg-i pâsbân-vâr gerdiş eylemen nâfile, yoktur cânân deh-rûz

Firâk-ı leb-i meygûn ile sûziş eyler teşnedilim
Dem sizin demdir gülûñ ey sofiyân-ı sâlûsân deh-rûz

Ağlama dilâ! Var mıdır bir leyl-i bî-subh levh-i mahfûzda
Kürşad yeter ki sabr-ı Eyyûbî ile sen dayan deh-rûz

Kürşadzade

TÜRK DÜNYASI ORTAK ATASÖZLERİ

Türkiye Türkçesi: Bir yiğit kırk yılda meydana gelir

Kazak Türkçesi: Ağaş on jılda, adam jüz jılda jetiledi.

Kırım-Tatar Türkçesi: Bir cıgıt kırk yılda meydana kelir.

Özbek Türkçesi: Bir yiğit kırk yılda bino boladi.

Türkmen Türkçesi: Bir yigit kırk yılda kemala geler.

Kaynakça

Çobanoğlu, Ö. (2004). Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

KİTAP ÖNERİLERİ

